

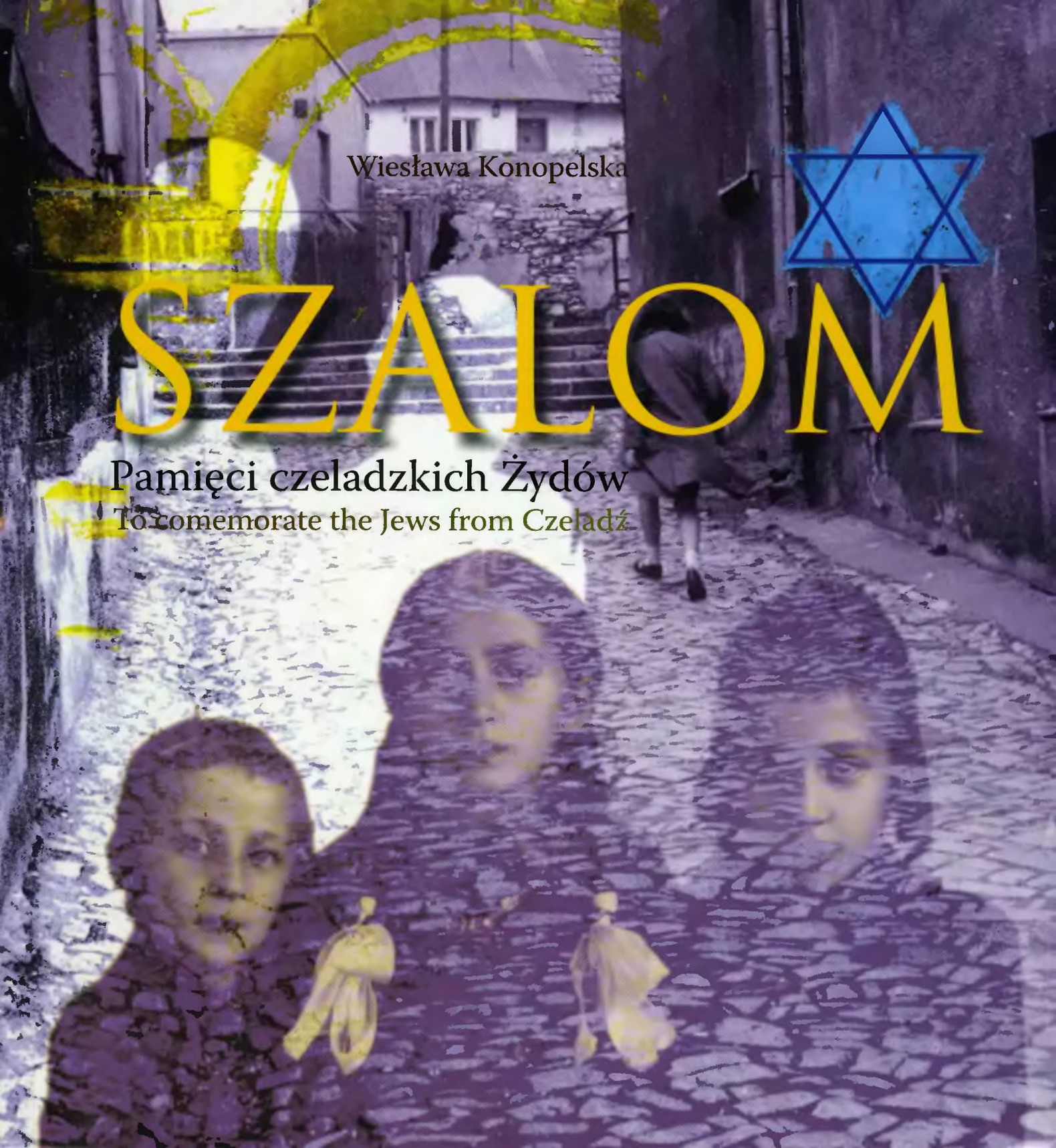
Wiesława Konopelska

SZALOM

Pamięci czeladzkich Żydów

To commemorate the Jews from Czeladź

Wiesława Konopelska

Szalom

Pamięci czeladzkich Żydów
To commemorate the Jews from Czeladź

Czeladź 2008

Szalom. Pamięci czeladzkich Żydów
Szalom. To comemorate the Jews from Czeladz

Redakcja/ Editorschip:
Wiesława Konopelska

Tłumaczenie na język angielski/ Englisch trancelator:
Jolanta Chabior-Gay

Zdjęcia/ Pictures:
Marcin Binkiewicz, Wiesława Konopelska, Arkadiusz Ławrywianiec, Janusz Moczulski,
Zbigniew Sawicz, Paweł Strojniak, Teresa Strojniak
oraz ze zbiorów prywatnych/ and from th private ssemblage of
Eugeniusza Bliźnickiego, Zygmunta Machnika i Marty Gierat

Zdjęcia archiwalne ze zbiorów:
Archival pictures on the cover and inside the book:
Muzeum Zagłębia w Będzinie/ The Museum of Zagłębie in Będzin
Stowarzyszenia Miłośników Czeladzi/The Czeladź- lover Association
Miejskiej Biblioteki Publicznej w Czeladzi/ Communal Publick Library of Czeladź
i/ and Katarzyny Hachulskiej-Olszewskiej

Rysunki tuszem, projekt okładki, opracowanie graficzne:
Illustrations, cover project, grafick elaboration:
Teresa Strojniak

15.474

Wydawca/Publischer:
Urząd Miasta Czeladź/ Commune Council of Czeladź
2008

ISBN
978-83-925106-2-8

Nakład/ Edition:
1000 egz./copies

Druk/ Print
PRODRUK Katowice

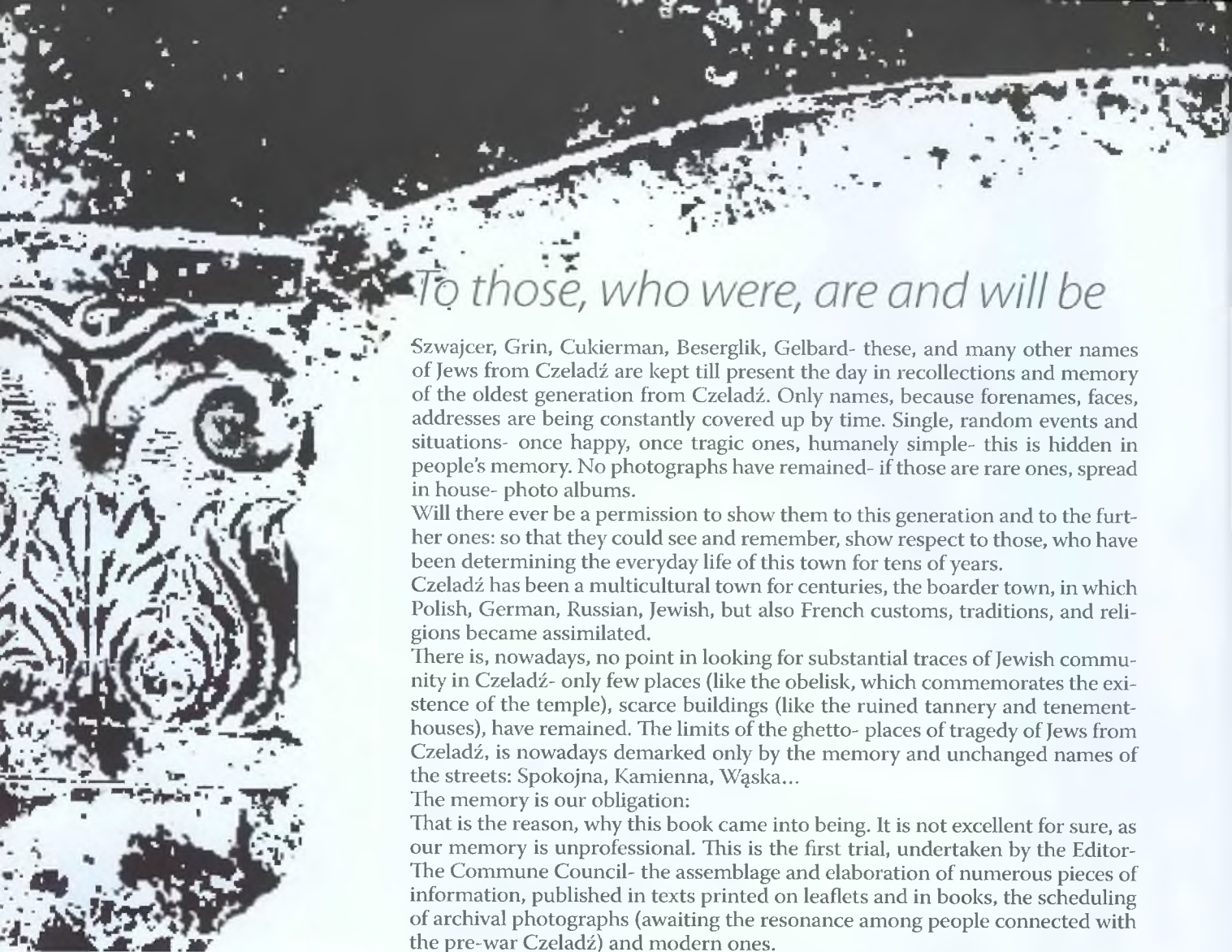

*Podziękowania za pomoc w przygotowaniu książki kieruję
do pana Eugeniusza Bliźnickiego - burmistrza Czeladzi w latach 1990-1994,
pana Zygmunta Machnika - burmistrza Czeladzi w latach 1994-1995 i wicewojewody
katowickiego, pana Marka Mrozowskiego - burmistrza Czeladzi,
pani Ewy Ambroży - dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej,
pana Antoniego Krawczyka - prezesa Stowarzyszenia Miłośników Czeladzi,
pana Ryszarda Liszczyka - członka SMCz, pana Jerzego Jończyka
oraz pana Adama Szydłowskiego z Urzędu Miasta Będzin.*

Autorka

*We would like to thank: Mr Eugeniusz Bliźnicki- mayor of Czeladź in the time: 1990-1994
and Mr Zygmunt Machnik- mayor of Czeladź in the time: 1994-1995,
aswell as the formervicevoyevode of Katowice, Mr Marek Mrozowski - mayor of Czeladź,
Mrs Ewa Ambroży- managing director of the Communal Publick Library,
Mr Antoni Krawczyk- chairman of the Czeladź- lover Association,
Mr Ryszard Liszczyk, Mr Jerzy Jończyk and Mr Adam Szydłowski
from th Commune Council of Będzin;
for the help, given during the preperation of this book.*

The authoress

To those, who were, are and will be

Szwajcer, Grin, Cukierman, Beserglik, Gelbard- these, and many other names of Jews from Czeladź are kept till present the day in recollections and memory of the oldest generation from Czeladź. Only names, because forenames, faces, addresses are being constantly covered up by time. Single, random events and situations- once happy, once tragic ones, humanely simple- this is hidden in people's memory. No photographs have remained- if those are rare ones, spread in house- photo albums.

Will there ever be a permission to show them to this generation and to the further ones: so that they could see and remember, show respect to those, who have been determining the everyday life of this town for tens of years.

Czeladź has been a multicultural town for centuries, the boarder town, in which Polish, German, Russian, Jewish, but also French customs, traditions, and religions became assimilated.

There is, nowadays, no point in looking for substantial traces of Jewish community in Czeladź- only few places (like the obelisk, which commemorates the existence of the temple), scarce buildings (like the ruined tannery and tenement-houses), have remained. The limits of the ghetto- places of tragedy of Jews from Czeladź, is nowadays demarked only by the memory and unchanged names of the streets: Spokojna, Kamienna, Wąska...

The memory is our obligation:

That is the reason, why this book came into being. It is not excellent for sure, as our memory is unprofessional. This is the first trial, undertaken by the Editor- The Commune Council- the assemblage and elaboration of numerous pieces of information, published in texts printed on leaflets and in books, the scheduling of archival photographs (awaiting the resonance among people connected with the pre-war Czeladź) and modern ones.

Therefore, we want to participate in the restoration of 'macew's' in beautifully retained 'Kirkut' of Czeladź (thank to the effort of Moniek Stawski and many other people). We would like to thank those, who take care of this Jewish holly place- important in the history of Czeladź and all the area of Zagłębie Dąbrowskie.

Czeladź, is visited yearly by young people from Israel, who are lead through the traces of their Forefathers, by Abraham Green- Honorable Citisen of Town Czeladź, chairman of the World Organisation of Jews from Zagłębie Dąbrowskie.

The book, which we would like to hand over to readers, is titled *Szalom*- this Hebraic word has various meanings- a greeting, also a farewell and wish of peace- at the same time. We dedicated it to recollect the Jews from Czeladź, so that it would be a remittance for future, consideration and peace.

The mayor of Czeladź
MAREK MROZOWSKI

Tym, którzy byli, są i będą ...

Szwajcer, Grin, Cukierman, Beserglik, Gelbard – te i wiele innych nazwisk czeladzkich Żydów przechowywanych jest po dziś dzień w pamięci i wspomnieniach najstarszego pokolenia czeladziaków. Tylko nazwiska, bo imiona, twarze, adresy zacierają czas. Pojedyncze, wyrywkowe zdarzenia i sytuacje – czasem radosne, czasem tragiczne, po ludzku zwyczajne – oto co przechowuje ludzka pamięć. Nie zachowały się zdjęcia – jeśli są to nieliczne, rozproszone w domowych albumach. Czy kiedyś będzie można je pokazać temu i kolejnym pokoleniom: by wiedzieli i pamiętali, by mieli szacunek dla tych, którzy przez wiele dziesięcioleci uczestniczyli w tworzeniu codzienności tego miasta.

Czeladź od wieków była miastem wielokulturowym, miastem pogranicza, w którym asymilowały się polskie, niemieckie, rosyjskie, żydowskie, także francuskie zachowania, tradycje, obyczajowość, także religie.

Próżno dziś szukać w Czeladzi namacalnych śladów społeczności żydowskiej – pozostały jedynie miejsca (jak obelisk upamiętniający istnienie bożnicy), nieliczne zabudowania (jak zrujnowana garbarnia czy kamienice). Granice getta – miejsca tragedii czeladzkich Żydów, wyznacza już tylko pamięć i niezmiennione nazwy ulic: Spokojna, Kamienna, Wąska...

Pamięć jest naszym obowiązkiem.

Dlatego powstała ta książka. Nie jest zapewne doskonała, jak niedoskonała jest nasza pamięć. To pierwsza próba poczyniona przez Wydawcę – Urząd Miasta – zebrania i opracowania wielu informacji publikowanych w ulotnych tekstach i w książkach, pokazanie zdjęć archiwalnych (oczekując na oddźwięk wśród osób związanych z przedwojenną Czeladzią) i współczesnych.

Dlatego chcemy uczestniczyć w restauracji macew na pięknie zachowanym (dzięki staraniom pana Mońka Stawskiego i wielu innych osób) czeladzkim kirkucie. Dziękujemy tym, którzy na co dzień dbają o to święte dla czeladzkich i będzińskich Żydów miejsce – ważne w historii Czeladzi i całego Zagłębia Dąbrowskiego.

Czeladź rokrocznie odwiedzana jest przez młodzież z Izraela, którą śladami Ojców wspólnie z innymi, prowadzi Abraham Green – przewodniczący Światowego Związku Żydów Zagłębia Dąbrowskiego, Honorowy Obywatel Miasta Czeladź.

Książka, którą oddajemy do rąk Czytelników nosi tytuł *Szalom*. To hebrajskie słowo ma wiele znaczeń – jest powitaniem, także pożegnaniem i życzeniem pokoju zarazem. Poświęciliśmy ją pamięci czeladzkich Żydów, by jednak była przesłaniem dla przyszłości, dla rozważań, dla pokoju.

Burmistrz Miasta Czeladź
MAREK MROZOWSKI

Stanisław Wygodzki^{*)}

Ojcu

A gdy odjeżdżał mój ojciec w podróż ostatnią,
a gdy odjeżdżał z matką i dwoma synami,
pewnie był taki surowy ze zmarszczką na czole jak zawsze,
siwy, schylony jak wtedy, gdy czytał po raz ostatni
książki Pawła de Kruifa i wiersze Chaima Bialika,
ale na pewno nie wiedział, że pozostanę jedyny,
by świadczyć o jego zadumie nad sprawą życia i śmierci,
by świadczyć o głodzie serca, o bólu niemego cierpienia,
o którym mówić nie mogę, o którym mówić nie trzeba,
tak jakby ginąc mi kazał poprzez komorę gazową:
żyj i milcz, i cierp.

(ze zbioru *Pamiętnik Miłości*, Warszawa 1948.)

*) Stanisław (Szaja) Wygodzki - (ur. w 1907 r. w Będzinie, zm. 9 maja 1992 w Tel-Awivie), polski prozaik, poeta, krytyk literacki pochodzenia żydowskiego, tłumacz literatury niemieckiej (m.in. dzieł Brechta) i żydowskiej (m.in. Alechema i Aszy). W czasie II wojny światowej przebywał w getcie w Będzinie. W latach 1943-1945 był więźniem obozów koncentracyjnych w Auschwitz, Orenburgu i Dachau. W 1968 wyjechał do Izraela.

Opublikował m.in. zbiory wierszy: *Chleb powroźdni* (1934), *Pamiętnik miłości* (1948), *Poezje* (1950), *Podróż z mową* (Londyn 1975), *Pożegnanie* (Londyn 1979), dwujęzyczny *Wybór poezji* (Londyn 1987). Liczne zbiory opowiadań, np. *W kotlinie* (1949), *Pusty płac* (1955), *Upalny dzień* (1960), *Koncert życia* (1961), *Powrót na ziemię* (1967), wybór *Ba-maliaw* w języku hebrajskim (Tel-Awiv 1970), *Pieskin został pisarzem* (Londyn 1973).

*) Stanisław (Szaja) Wygodzki - (born 1907 in Będzin, died on the 9th of May 1992 in Tel-Aviv), the Polish proseist, poet, literary reviewer with Jewish origin, the translator of German (among the other Brecht's works) and Jewish literature (among the other Alechem and Aszy). At the time of World War II, he abode in the ghetto in Będzin. In the years 1943-1945, he was the prisoner of the concentration camps in Auschwitz, Orenburg, and Dachau. In 1968 he set out for Israel.

He published, among other works, an assemblage of poems: *Chleb powroźdni* (1934), *Pamiętnik miłości* (1948), *Poezje* (1950), *Podróż z mową* (London 1975), *Pożegnanie* (London 1979), the bilingual: *Wybór poezji* (London 1987). Numerous assemblages of stories, for instance: *W kotlinie* (1949), *Pusty płac* (1955), *Upalny dzień* (1960), *Koncert życia* (1961), *Powrót na ziemię* (1967), the selection *Ba-maliaw* in Hebrew language (Tel-Aviv 1970). The story's such as: *Serca mego rodzeństwo* (1961), *Pieskin został pisarzem* (London 1973).

Czeladź

Każdemu jest po drodze

Jadąc z Warszawy do Katowic lub z Krakowa do Wrocławia, za każdym razem mija się Czeladź. Tędy bowiem prowadzą główne szlaki komunikacyjne. Czeladź to średniej wielkości miasto w środkowej części województwa śląskiego. Położone jest nad rzeką Brynicą pomiędzy Katowicami, Sosnowcem i Będzinem. Należy do najstarszych miast nie tylko Zagłębia Dąbrowskiego, ale i Polski - początki osady Czeladź sięgają XIII wieku. Obecnie jest zamieszkiwane przez około 35 tysięcy mieszkańców.

Czeladź z racji swego usytuowania geograficznego, przez dziesiątki wieków była swoistym tygłem kulturowym. Tu spotykały się wpływy małopolskie, śląskie, rosyjskie, niemieckie, także francuskie (wraz z napływem kapitału francuskiego na przełomie XIX i XX wieku, związanym z budową kopalni „Czeladź” w dzielnicy Piaski). Swój znaczący ślad w historii miasta pozostawiła kultura i tradycja społeczności żydowskiej, która licznie zamieszkiwała teren całego Zagłębia Dąbrowskiego.

On everyone's way

On our way from Warsaw to Katowice or from Cracow to Wrocław, we always pass Czeladź. The main communication routes lead us through this place. Czeladź is an average town in the central part of voivodship Silesia. It is located near the river- Brynica between Katowice, Sosnowiec and Będzin. Czeladź ranks among the oldest cities, not only in Zagłębie Dąbrowskie- (Dąbrowa Coalbasin), but also in Poland- the beginnings of settlement in Czeladź date back to the 13th century. at present, the town is inhabited by nearly 35 thousand people.

Due to its geographical location, Czeladź has been a characteristic cultural crucible for centuries. The influence of Little Poland, Silesia, Russia, Germany, but also France (within the affluence of the French capital between the 19th and 20th century, related with the raising of the coalmine 'Czeladź' in the district- Piaski) have come together here. The culture and tradition of the Jewish community has left a significant trace in the history of the town. This community inhabited all the area of Zagłębie Dąbrowskie in great number.

Czelecz

Trochę historii

Na przestrzeni wieków na rozwój miasta miały wpływ ważne wydarzenia historyczne – m.in. w 1228 roku podarowanie przez księcia opolskiego Kazimierza I Czeladzi Klemensowi z Ruszczy herbu Gryf, co sprawiło, że odtąd osada stała się ważnym grodem warownym. Tę - początkowo tylko hipotezę - potwierdziły prowadzone latem 2007 roku, na czeladzkim Starym Mieście, badania archeologiczne. Ten średniowieczny rynek po dziś dzień zachował pierwotny układ architektoniczny, co jest unikatem w skali kraju. Zapewne kryje w sobie jeszcze niejedną, nieodkrytą dotąd, tajemnicę.

Kolejny ważny dla Czeladzi historyczny etap to przynależność do Księstwa Siewierskiego (1443 r.), które

A little history

Across the centuries, many important historic events had an impact on the development of the town- such as in 1228, as the prince of Opole- Kazimierz I presented Czeladź to Klemens of Ruszcza-with the coat of arms: 'Gryphon'. From that time, the settlement Czeladź had become an important fortress. This fact, regarded at the beginning as a hypothesis, has been confirmed by the archeological investigations, conducted in summer 2007 in the old part of Czeladź. This mediaeval market- square has retained its prima architectural arrangement till the present day, what is a specimen on the scale of the country. Undoubtedly, not few yet uncovered mysteries are hidden there.

podlegało biskupowi krakowskiemu Zbigniewowi Oleśnickiemu.

Niezwykle istotną rolę odegrała rzeka Brynica – przez jej bród i mosty ciągnęli do miasta kupcy i rzemieślnicy. Miejscowa karczma tętniła życiem, a w dniu patrona parafii – św. Stanisława odbywał się jarmark.

Na drugą połowę XV wieku przypada intensywny rozwój urbanistyczny Czeladzi – ważną rolę zaczyna odgrywać mieszczaństwo. W XVI wieku na rynku pojawił się ratusz a przy ulicach stanęły domy z podcieniami. Życie gospodarcze rozwinęło się także na przedmieściach, gdzie swoje warsztaty mieli rzemieślnicy, funkcjonował targ bydłą, browar, trzy młyny, karczma a także komora celna. Leżąca na głównym trakcie komunikacyjnym Czeladź w kolejnych latach była świadkiem przejazdu króla Polski Jana III Sobieskiego, kiedy wyprawił się pod Wiedeń (1683 r.). Innym ważnym w historii miasta wydarzeniem było nadanie Czeladzi przez króla Stanisława Augusta w 1792 roku wraz z nowym herbem przywileju Wolnego Miasta Rzeczypospolitej.

The river Brynica played an enormously significant role. Merchants and craftsmen were crossing its ford to get to the town. The local inn was full of life and on the each time, on the day of the patron- Saint Stanisław, a fair was held.

The second half of the 15th century was the time of an intensive town- planning process in Czeladź- the townpeople are beginning to play a significant role. In the 16th century, the town- hall was raised in the market-square and houses with arcades were built in the paths. The economic life developed in the outskirts as well, where craftsmen had their benches, a cattle market, a brewery, three mills, an inn, but also a customhouse, were situated. Lying near the main communication route, Czeladź was in the following years a place, which the Polish king Jan III Sobieski on his way to Vienna had marched through (1683). Another important moment in the town's history was giving Czeladź a new crest and granting the privilege of the Independent City of Poland by king Stanisław August in 1792.

Czeladź - Piaski, kopalnia „Czeladź”, pocz. XX w./ Czeladź-Piaski, the coal mine ‘Czeladź’, the beginning of the 20th century

Miasto kopalń

Wiek XIX i XX przyniósł miastu rozkwit gospodarczy spowodowany przede wszystkim odkryciem złóż węgla w Zagłębiu Dąbrowskim. Nastąpił szybki rozwój górnictwa – powstały kopalnie „Saturn” i „Czeladź”, a wraz z nimi Czeladź stała się miastem przemysłowym. Napływ ludności spowodował ożywienie w budownictwie, drobnej wytwórczości, usługach, zwłaszcza zaś w komunikacji miejskiej.

Czas ten określa się „złotym wiekiem” Czeladzi – prócz kopalń powstawały osiedla mieszkaniowe budowane na wzór robotniczych osiedli angielskich, uregulowana została Brynica, powstały pięknie zaprojektowane parki, infrastruktura socjalna a także domy ludowe, w których prowadzona była działalność kulturalna i artystyczna. W tym czasie Zbudowano jeden z największych w Zagłębiu kościołów rzymsko-katolickich pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika, którego bryła do dziś góruje nad miastem. Jego neoromański styl, bogate wnętrze, barwne witraże i rozety zachwycają do dziś. Z kolei w dzielnicy Piaski zachowały się unikatowe osiedla robotnicze oraz kościół pw. Matki Boskiej

The town of mines

The 19th and the 20th century resulted in the town's economic extension, caused, among all, by the excavation of coal in Zagłębie Dąbrowskie. It led to a rapid extension of mining industry- coal mines such as: ‘Saturn’ and ‘Czeladź’- were built then and furthermore, Czeladź became an industrial town. The affluence of population involved vivacity of architecture, small production, services, including the urban communication.

This period is called the ‘golden age’ of Czeladź- apart from mines, many housing estates were built up, focusing on the style of english workman- housing estates, the river Brynica was flood- controlled, beautifully designed parks came into being, the special infrastructure and community centres were being raised then, in which cultural and historic activity was undertaken.

In that time, one of the largest roman- katholick churches in Zagłębie was rased- under the invocation of Saint Stanisław Bishop and Martyr, who's solid figures uppn the town still at present day.

The churche's neoromantick style, its abounding interior, collourfull stained- glass windows and rosettes

Ratusz na czeladzkim rynku, I poł. XX w. / The Town Hall at the Market Place in Czeladź, the 1st half of the 20th century

Widok z ulicy Bytomskiej na kościół św. Stanisława, ok. 1939 r. / The view of the church under the invocation of saint Stanisław, about 1939, from the Będzińska Street.

Pracownicy Zakładów Ceramiki „Józefów”, 1929 r./The workers of the Ceramic Works ‘Józefów’, 1929

W oczekiwaniu na pasażerów. Czeladź, Rynek, ok. 1939 r./While awaiting the passengers. Czeladź, the Market Place, about 1939

Czeladź - Piaski – nieistniejący już budynek szkoły, pocz. XX w. / Czeladź- Piaski- the no longer existing building of the school, beginning of the 20th century

Piaski – dawna ulica Focha, osiedle robotnicze, pocz. XX w. / Piaski- the former Foch Street, the workmen- housing estate, beginning of the 20th century

*Dzisiejsza ulica Nowopogońska (Piaski) z domami robotniczymi z pocz. XX w.
The present Nowopogońska Street (Piaski) with the workmen's houses from the
beginning of the 20th century*

Bolesnej, budowane na wzór architektury południowej Francji.

Czas II wojny światowej odbił się wielkim dramatem na ludności Czeladzi. Wkrótce potem nastały czasy socjalizmu i gospodarki państwowej, prowadzonej w sposób grabieżczy.

Dopiero w 1990 roku, wraz z przemianami politycznymi i społeczno-gospodarczymi kraju Czeladź mogła odetchnąć, a miasto wejść na tory samorządności. Efekty nie dały na siebie długo czekać.

Jednak do 1996 roku Czeladź była miastem, w którym ciągle dominowało górnictwo, zatrudniające kilka tysięcy osób. W tym samym roku nastąpiła jego likwidacja, co stało się przyczyną wzrostu bezrobocia nie tylko wśród mieszkańców Czeladzi ale i okolicznych miast.

*Kościół zbudowany przez francuskich właścicieli kopalni „Czeladź”, pocz. XX w.
The church, built by French owners of the mine 'Czeladź', beginning of the 20th
century*

are delighting- even nowadays. Then, in the district Piaski, unique workman- housing estates, as well as the church- under the invocation of Sorrowfull Mother of Gott, built on the baces of the southern- France architecture, have remained.

The times of World War II caused a great drama of the community from Czeladź. Soon, ater that, the times of socialism and state- economy, which was conducted in a predatory way, came about.

Since 1990, within the social and economical transformation in the country, could Czladź have a sigh of relief and the town obtained self- governing rights.

However, untill 1996, Czeladź was a town, in which coal mining industry was constantly dominating, employing several thousands of people. In the same year, the industry was suppressed, what was the reason for the increase of unemployment, ot only among the inhabitants of Czeladź, but also of some local cities.

W Czeladzi, w 1996 r. powstało największe w Polsce Centrum Handlowe. / In 1996, the Poland's largest Sales Centre was raised in Czeladź

W XXI wiek

Czeladź przełomu XX i XXI wieku jest już innym miastem. Zyskała nowy wizerunek – przyjazny mieszkańcom i środowisku przyrodniczemu, stając się jednym z najbardziej zielonych miast Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Zamknięta w kameralnej przestrzeni urbanistycznej stała się prawdziwą ostoją spokoju.

Miasto zaczęło dynamicznie rozwijać się w odmiennych niż dotąd kierunkach: znów korzysta ze swego położenia przy głównych szlakach komunikacyjnych, z sąsiedztwa dużych ośrodków urbanistycznych, by wraz z nimi w niedalekiej przyszłości tworzyć wielką aglomerację śląską.

Z minionych dziesięcioleci zachowały się również niezwykle interesujące poprzemysłowe obiekty, do których należą zabudowania kopalni „Saturn” z początku XX wieku, których projektantami byli uznani w Europie, wysokiej klasy architekci. Do najcenniejszych należą: cechownia (Dom Zborny), elektrownia, budynek dyrekcji kopalni, willa dyrektora kopalni (zwana dziś pałacem „Pod filarami”). Zatem odwiedzający Czeladź powinni obejrzeć wspomniany pałac „Pod filarami” z zachowanym oryginalnym, pięknym wnętrzem, być może akurat trafią na wystawę prezentowaną w tutejszej galerii, bądź koncert. Atrakcją będzie też wizyta w zabytkowej elektrowni kopalni „Saturn”, gdzie wśród maszyn i urządzeń, pamiętających swoich pierwszych właścicieli – Karola Scheiblera i Alfreda Biedermanna z Łodzi (1903 r.) rozgościła się Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia”. Stała się miejscem często odwiedzanym nie tylko przez miłośników sztuki najnowszej, ale także przez wielbicieli tzw. turystyki przemysłowej. Nie ma bowiem w regionie śląskim drugiego tak zachowanego obiektu tej miary.

Ostatnie lata przyniosły rozkwit wielkich obszarów miejskich rozciągających się w tzw. Wschodniej Strefy Ekonomicznej, której charakterystycznymi punktami są Centrum Handlowe M-1 (tu powstał pierwszy w Polsce hipermarket) i centra logistyczne. Tu swoje miejsce znalazły krajowe oraz zagraniczne inwestycje handlowo – przemysłowe i usługowe. Z sąsiadującymi miastami Czeladź od niedawna tworzy Gospodarczą Bramę Śląska, na realizację której pozyskiwane są poważne kwoty z funduszy Unii Europejskiej.

Into the 21 st century

Czeladź, between the 20th and 21st century, was different than in the previous times. The town has obtained a new image- friendly towards the community and the environment, becoming one of the greenest cities in Silesia and Zagłębie Dąbrowskie.

Cut off, in a private urban space, it became a mainstay of stillness.

The town started to develop dynamically in other courses than till that time: once more, it profits by its location near the main communication routes, by the nearness of large urban centres, while the town cooperates with them by building a great silesian agglomeration in the nearest future.

Also, many unique, interesting postindustrial objects from the past centuries have remained, such as the building of the mine ‘Saturn’ from the beginning of the 20th century, which designers were first class architects, admitted in Europe. The most valuable objects are: the guildhall (Dom Zborny), the power plant, building of the mine management, the villa of the mine manager (nowdays called ‘Pałac pod filarami’- palace under the pillars). Therefore, visitors, who come to Czeladź should see the mentioned palace ‘Pod filarami’ with its retained , splendid interior, maybe, precisely, they have the chance to see the exhibition presented in this gallery or to hear a concert.

It would also be delightful to see the monumental powerplant of the mine ‘Saturn’, where, among machines and devices, which still remember their first proprietors- Karol Scheibler and Alfred Biedermann from Łódź (1903), the Gallery of Modern Art ‘Elektrownia’ is placed. It has become a place, visited frequently- not only by modern-art lovers, but also by lovers of so called ‘industrial tourism’. There is no other building in the silesian region, retained in this standard.

The recent years referred to the development of large urban areas, such as the so called ‘Easter economic zone’, with characteristic landmarks as: the Shopping Centre M-1 (the first supermarket in Poland) and logistic centres. Many state- and external trade, industrial and service- investments found their abode here.

Czeladź has been building the Silesian Economic Gate with the neighbouring cities recently, which acquire financial support from the European Union- funds.

Odrestaurowany w 2007 roku średniowieczny rynek Starego Miasta. / The medieval Market Place in the Old Town, restored in 2007.

*Pałac „Pod filarami” wraz z fontanną to jedno z najpiękniejszych miejsc w mieście.
The palace ‘Pałac pod filarami’, with the fountain, is one of the most beautiful places in the town.*

W zabytkowej elektrowni kopalni „Saturn” swą siedzibę ma galeria sztuki./ The art gallery has its abode in the monumental power plant of the mine „Saturn”.

W dawnym Domu Kawalerów osiedlił się Zakon Misjonarzy z Marianhill./ The Order of Missionary's from Marianhill has settled the old House of Cavalier's.

Widok na osiedla mieszkaniowe z lat 50. XX wieku./ The view of the housing estate from the fifty's of the 20th century.

Francja, region Pas de Calais, miasto Aubry. / France, the region Pas de Calais, town Aubry.

Łotwa, region Jekabpils, miasto Viesīte. / Latvia, the region Jekabpils, town Viesīte.

Węgry, miasto Várpalota. / Hungary, town Várpalota.

Ukraina, województwo lwowskie, miasto Żydaczów. / Ukraine, the district Lwów, town Żydaczów

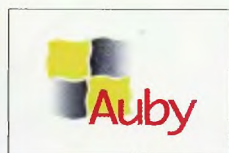
Europejscy partnerzy

Od wielu lat Czeladź rozwija międzynarodową współpracę, której uczestnikami są samorządowcy, ludzie kultury, artyści, członkowie licznie działających w mieście organizacji społecznych i stowarzyszeń. Przede wszystkim jednak współpraca międzynarodowa z krajami europejskimi służy młodzieży szkolnej, która w czasie wakacji odwiedza poszczególne kraje partnerskie, poznając kulturę, tradycje i nawiązując liczne znajomości i przyjaźnie. Czeladź również gości młodzież z miast partnerskich – oni także mają okazję poznać najciekawsze miejsca regionu śląskiego i Polski. Czeladź od ponad 30 lat współpracuje z Francją, a od kilku lat z Ukrainą i Łotwą. W styczniu 2008 roku dołączyli Węgrzy. Ponadto utrzymywane są serdeczne kontakty z wieloma czeladzianinami, którzy od kilkudziesięciu lat przebywają za granicami kraju, nawet na australijskich antypodach.

European partners

Czeladź has been developing an international cooperation for years now, which participants are: self-government authorities, people of culture, artists, members of numerous, active social organisations and clubs, spread all over the town.

Above all, the international cooperation with european countries is undertaken to favour school children, that visit, during the summer holidays, particular european member states, learn their culture, traditions, make numerous relations and friendly connections with each other. Young people from membership cities are entertained in Czeladź as well. They also have the opportunity to explore most magnificent places of the silesian region and Poland. Czeladź has been cooperating with France for more than 30 years and with Ukraine and Latvia for several years now. Hungary joined us in January 2008. Furthermore, sincere relations with many inhabitants of Czeladź, who have been living abroad for tens of years, are maintained, even with the ones on the opposite side of the Earth - in Australia.

Pamięć

Sz szczególnie serdeczna współpraca wiąże Czeladź ze Światowym Związkiem Żydów Zagłębia Dąbrowskiego. Miasto Czeladź przez dziesiątki lat było świadkiem zarówno pięknych jak i dramatycznych chwil życia ludzi, którzy współtworzyli to miasto, tu rodzili się, tu mieszkali, tu umierali, a których dosięgnął tragiczny los Holocaustu. Dlatego też wszelkie ślady bytności Żydów w Czeladzi otaczane są serdeczną pamięcią – bo tak niewiele, a jednak tak wiele, pozostawili po sobie...

The memory

A specially sincere cooperation is maintained by Czeladź with the World Association of Jews from Zagłębie Dąbrowskie. The town Czeladź had once been the eyewitness of both: beautiful and dramatic life moments of people, who were building it together, who were given life here, were dieg here and who became victims of the Holocaust, for tens of years.

Therefore, every trace of jewish presence in Czeladź is honoured with sincere memory- because they have left very few and yet so much behind...

Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie. Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

Stanisław Wygodzki

Do matki

Jeszcze kiedyś o tobie napiszę
jeszcze kiedyś do ciebie powrócę.
Teraz tobie poświęcam tę ciszę,
którą mi dałaś już dawno, nucąc.

Ale ja tobie pieśni nie śpiewam.
Ja nie potrafię. Ja już nie umiem.
Niech tobie szumią schylone drzewa
nad Oświęcimiem w głuchym poszumie.

Ja tylko jeszcze potrafię w szlochu
płynąć nad tobą spóźnionym czasem
i zostać nocą twojego prochu –
szumem, ciemnością i lasem.

(ze zbioru *Pamiętnik Miłości*, Warszawa 1948.)

Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie. / Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

Gmina Żydowska w Czeladzi

The Jewish Community in Czeladź

Osadnictwo

Kiedy w latach 1443 – 1792 Czeladź należała do Księstwa Siewierskiego, którym władali biskupi krakowscy, osadnictwo Żydów na tym terenie było bardzo ograniczone. Zamieszkiwali wówczas odległy o cztery kilometry od Czeladzi Będzin. Po II rozbiorze Polski (1792 r.) Czeladź znalazła się pod panowaniem pruskim, na terenie zwanym Nowym Śląskiem. Król Prus Fryderyk Wilhelm zezwolił Żydom na handel w mieście, lecz nie na stałe osadnictwo. W 1800 roku wydał w Berlinie *Przepis względem urządzenia żydostwa w cyrkule pilickim i siewierskim*, w którym zarządził wypędzenie Żydów nie posiadających stałego miejsca zamieszkania, sporządzenie spisu Żydów miejscowych, wydania im paszportów i wprowadzenia obowiązku nadania nazwisk tym, którzy do tej pory używali tylko imienia nadanego przy obrzezaniu oraz przedimienia ojcowskiego. Około roku 1813 w Czeladzi odnotowano jedynie pojedyncze przypadki osadnictwa. Pierwsze stałe osadnictwo Żydów na terenie Czeladzi datowane jest dopiero na połowę XIX wieku, kiedy Czeladź w wyniku kolejnego zaboru, włączono do Imperium Rosyjskiego i w ten sposób stała się miastem nadgranicznym. Wskutek tego władze carskie zabroniły Żydom osiedlania się w pasie nadgranicznym licząc 21 kilometrów od granicy austriacko-pruskiej.

Jak podaje Jeffrey K. Cymbler, według legendy pierwszą rodziną osiadłą w Czeladzi byli Szwajgerowie, którzy otrzymali zezwolenie na prowadzenie sklepu, lecz nie

The colonisation

As Czeladź, in the years 1443-1792, had belonged to the Principality of Siewierz, where the Cracow bishop had the authority, the Jewish colonisation in this area was very restrained. They inhabited a town- Będzin, about 4 kilometers further from Czeladź. After the second partition of Poland (1792), Czeladź found itself under the rule of Prussia, in the district called: New Silesia. The Prussian king-Frederick Wilhelm gave the Jews permission to trade, but not to colonise the area.

In 1800, he issued in Berlin the document: 'The regulation, considering the settlement of Jewish community in the Pilica- and Siewierz district', in which he gave dispositions to expel Jews with no permanent residence, to make a list of local Jewish inhabitants, to issue passports for them and to introduce the obligation of giving names to those, who used, till that moment, their names, given at the circumcision ceremony, as well as the father's name.

About 1813, only single cases of Jewish colonisation had been remarked. The first permanent settlement in the area of Czeladź began by the first half of the 19th century, when Czeladź, after another annexation, became part of the Russian Empire, in which result, Czeladź became a border town. In consequence, the tsar's authorities had forbidden the Jews to settle down along the border (21 kilometers from the Austrian- Prussian border).

Like Jeffrey K. Cymbler mentioned, according to the

Do
Magistratu m. Czeladzi.

Zaświadczenie.

Nin. zaświadczam, iż w dniu dzisiejszym przedemną jako
przed rabinem Gminy Wyznaniowej Żydowskiej Okręgu Czeladzkiego
odbył się ślub małżeński pomiędzy *Lejzą Moszkem*

Hejner

synem *Majera Abz*

i *Rajeli Mirli* urodz. *Postuorna*, lat *28*
mającym, stałym mieszkańcem m. *Perokociny*

i *Rajlę Perlę Goldberg* córką *Abraham*
Joska i *Chany Brandli* urodz.

Diamant, lat *30* mającą stałą mieszkanką
m. *Przedbórz*

Trzykrotne zapowiedzi w miejscowej Synagodze w Czeladzi
w dniach *24 i 31 sierpnia i 7 września* zostały ogłoszone.

Czeladz, dn. *9 września* 1929

Rabin Gminy Wyzn. Żydowskiej
Okręgu Czeladzkiego.

L. H. Lewental

Przy niniejszym załącza się świadectwo o zgłoszeniu za-
powiedzi № *8* za rok 1929

Czeladz, dn. *9 września* 1929

Rabin Gminy Wyzn. Żydowskiej w Czeladzi.

L. H. Lewental

Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie. / Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

mogli się osiedlić. Inne źródła skłaniają się do postaci Altera Nachuma z Wolbromia, znanego jako „Alter Nachum Czeladzer” lub po prostu zwanym „starym Chołtykiem” (mieszkał w domu przy Rynku pod numerem 6). W kolejnych latach przybywały rodziny Fromerów, Szwajcerów, Klajnerów, Hajdów, Rozenbergów, Brynów, Klajnmanów, Bermanów, Rechniców, Sztrochliców i Fiszmanów. Pierwszym urodzonym w Czeladzi Żydem był Michał Faska, syn Chaji Sura ze Sztajniców i ojca Szmuela Ejzyka Faski, co potwierdza zapis w aktach Urzędu Stanu Cywilnego w Będzinie z dnia 20 maja 1835 roku (do 1929 roku wszystkie urodzenia, zgodny i śluby Żydów czeladzkich zapisywano w aktach w będzińskim ratuszu). W 1885 roku odnotowana została pierwsza szkoła żydowska w mieście.

legend, the first family, which settled down in Czeladź, were the Szwajger's, who gained permission to own a schop, but could not inhabit the area. Other authorised documents mention the person of Alter Nachum from Wolbrom, known as: 'Alter Nachm Czeladzer' or simply called: 'old Chałtyk' (he lived in house number 6 near the Market- place).

In the following years, such families as: the Fromer's, Szwajcer's, Klajner's, Hajd's, Rozenberg's, Bryn's, Klajnman's, Berman's, Rechnic's, Sztrochlic's and Fiszman's, appeared in Czeladź. The first Jew born in Czeladź was Michał Faska, the son of Chaia Sura from the Sztajnic family, and of father Szmuel Ejzyk Faska, what is confirmed in the certificates from the Registry in Będzin from the 20th May 1835 (till 1929, all births, deaths and marriages of the Jews were registered in certificates, in the town- hall of Będzin). In 1885, the first jewisch school in the town had been registered.

Rynek – widoczne szyldy sklepów Ch. Szweizera i Salomona Chalich, lata 30. XX w. / The Market Place - remarkable boards on the shops of Ch. Schweizer and Salomon Chalich, the thirties of the 20th century

Rynek – nad drzwiami sklepu szyld Jakóba Heidy./ The Market Place - a board of Jakób Heida above the door.

Kurs kroju i szycia R. I. Goldsztajna w Będzinie. Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie
Course in steps and sewing, by R. I. Goldsztajn in Będzin. Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

Życie codzienne

Napływ Żydów do Czeladzi nastąpił wraz z otwarciem kopalń, co dało możliwość rozwoju handlu i rzemiosła. W Czeladzi Żydzi byli zatrudniani jako kupcy, rzemieślnicy i robotnicy. Prowadzili piekarnie, byli krawcami, szewcami (o słynnym szewcu Joseku Klajmanie, rzeźnikach Chenchu Blochu i Haskielu Hönigmanie i prowadzącym Skład Apteczny Joseku Herszkowiczu wspomina Leon Nowak, czeladzianin, którego wypowiedź przytacza w *Almanachu gmin żydowskich* Krzysztof Urbański), istniała także garbarnia, której współwłaścicielami byli Żydzi. Zajmowali się też handlem domokrażnym, sprzedawali towary na raty nie tylko miejscowej ludności. W okresie I wojny światowej (w 1921 roku ludność żydowska stanowiła 4 % mieszkańców, tj. 682 osoby).

Żydzi prowadzili szeroką działalność społeczną, jak też zasiadali w radzie miejskiej (w 1917 roku byli to: Chaim Szwajcer, Elias Boruchowski, Herman Rechnic i Chana Hajda Grin) i zarządzie gminy. Funkcjonowała Kasa Dobroczynna (*Gemilas Chesed*), Towarzystwo Opieki nad Chorymi (*Bikur Cholim*), Towarzystwo Ubogich Narzeczonych, Organizacja Kobieca *Frauen Fer* (przewodniczyła jej rabinowa Lewental, a jej działaczkami były m.in. Lajcia Rechnic, Chana Grin, Itele Gelbard) i Towarzystwo Ostatniej Posługi (*Chewra Kadisza*) przygotowujące zmarłych do ostatniej drogi. Działalność społeczna była dla Żydów obowiązkiem wobec innych.

W 1937 roku Josef Goldsztajn zostaje właścicielem Zakładów Ceramiki „Józefów” w Czeladzi (funkcjonujących do dziś).

W 1938 roku gmina żydowska w Czeladzi liczyła 1126 osób, co stanowiło 5% ogółu mieszkańców. Żydzi zamieszkiwali głównie ulice: Będzińską, Grodziecką, Bytomską, Pierackiego, Miłowicką, Szpitalną, Kilińskiego a także Rynek.

W okresie międzywojennym gmina posiadała synagogę, łaźnię, dwa chedery (nauka podstawowa), szkołę dla chłopców oraz szkołę dla dziewcząt. Część młodzieży, chcąc uzyskać wykształcenie świeckie, uczęszczała do szkoły miejskiej przy ulicy Będzińskiej. Do szkół średnich jeżdżono do Będzina - prowadzone były głównie przez ugrupowanie „Aguda”, znane pod nazwą *Jesodei Hatora*.

Everyday life

The affluence of Jews to Czeladź began with the opening of mines, what gave them the ability to develop trade and handicraft. The Jews were employed in Czeladź as tradesmen, craftsmen and workmen. They owned bakery's, were dressmakers, shoemakers (Leon Nowak, the inhabitant of Czeladź, whose statement was quoted in the 'Almanach gmin żydowskich' - Almanach of jewish communes-by Krzysztof Urbański. Recalls: the famous shoemaker- Josek Klajman, booksellers- Chench Blach and Hankiel Hoenigmann and Josek Herszkowicz, who conducted the Pharmacy Compositio), there had also been a tannery, which owners were Jews. They also dealt with pedlar trade, selling goods in hire-purchase, not only for the local inhabitants. During World War I (in 1921, the jewish community made up 4 percent of all inhabitants, that was: 682 people).

The Jews conducted a widely spread social activity, as well as had seats in the City Council (in 1917, the representatives were: Chaim Szwajcer, Elias Boruchowski, Herman Rechnic and Chana Hajda Grin) and in the town government. The Beneficial Fund- 'Kasa Dobroczynna' had been running (Gelimas Chesed), the Ailing- Protection Company- 'Towarzystwo Opieki nad Chorymi' (Bikur Cholim), The Company of Poor Couples- 'Towarzystwo Ubogich Narzeczonych', The Women Organisation- 'Frauen Fer' (the rabbin's wife- Lewental managed it and its members were: Lajcia Rechnic, Chana Grin, Itele Gelbard, and more), and the Company of Last Performance- 'Towarzystwo Ostatniej Posługi' (Chewra Kadisza), which prepared the dead for their 'last route'. The social activity was for the Jews a duty to fulfill, in face of other people.

In 1937, Josef Goldsztajn became the owner of the Ceramic Works 'Józefów' in Czeladź (still running).

In 1938, the jewish community calculated 1126 people- what made up 5 percent of all inhabitants. The Jews lived mainly in the: Będzińska, Grodziecka, Bytomska, Pierackiego, Miłowicka, Szpitalna, Kilińskiego- street, as well as in the Market- place.

In the interwar period, the town possessed synagogues, baths, two primary schools for boys and girls. The majority of young people, willing to obtain laic education, visited the town- school in the Będzińska street. They commuted to secondary schools to Będzin, which were managed mainly by the association: 'Aguda', known as: 'Jesodei Hatora'.

Napietnowanie – z obowiązkową gwiazdą Dawida na piersi. po 1939 r. Foto. Studio Arciszewski. wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie.

The Censure- with the obligatory star of David at the breast, after 1939. Photo: The Museum of Zagłębie in Będzin./ Photo: Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

Zagłada

Czas II wojny światowej to najbardziej dramatyczne lata dla społeczności żydowskiej, także czeladzkiej. W 1940 roku skonfiskowana została własność żydowska i przeprowadzono spis ludności. Rok później, w południowo – wschodniej części miasta (pomiędzy ulicami: Reymonta, Wąska, Kamienna, Spokojna) hitlerowscy okupanci utworzyli getto, w którym zebrano wszystkich Żydów czeladzkich, by stąd przesiedlić ich do getta w Będzinie (na tzw. Kamionkę). Tam oczekiwali na swą ostatnią drogę – do Auschwitz. Czeladzkie getto zlikwidowane zostało w 1943 roku.

Jak napisał w swoich wspomnieniach Aaron Gelbard (od 1894 do 1942 roku mieszkał w Czeladzi), w 1943 roku w Czeladzi pozostała garstka ocalonych Żydów. Z niegdyś żyjących dwóch tysięcy Żydów, przy życiu pozostało 40 osób, „które są rozproszone” (wspomnienia opublikowane zostały w książce Jeffrey’a K. Cymblera pt. *Cmentarz gmin żydowskich Będzina i Czeladzi*).

The extermination

The times of World War II were most dramatic for the jewisch- and czeladz community. In 1940, the jewisch possessions were confiscated and the registry of inhabitants was conducted. One year later, in the south-eastern part of the town (between the streets: Reymonta, Wąska, Kamienna, Spokojna), the Hitlerite's set up a ghetto, in which all Jews from Czeladź were gathered, who were to be displaced to the ghetto in Będzin (to the so called: 'Kamionka'). There, they were awaiting their last journey- to Auschwitz. The ghetto in Czeladź was liquidated in 1943.

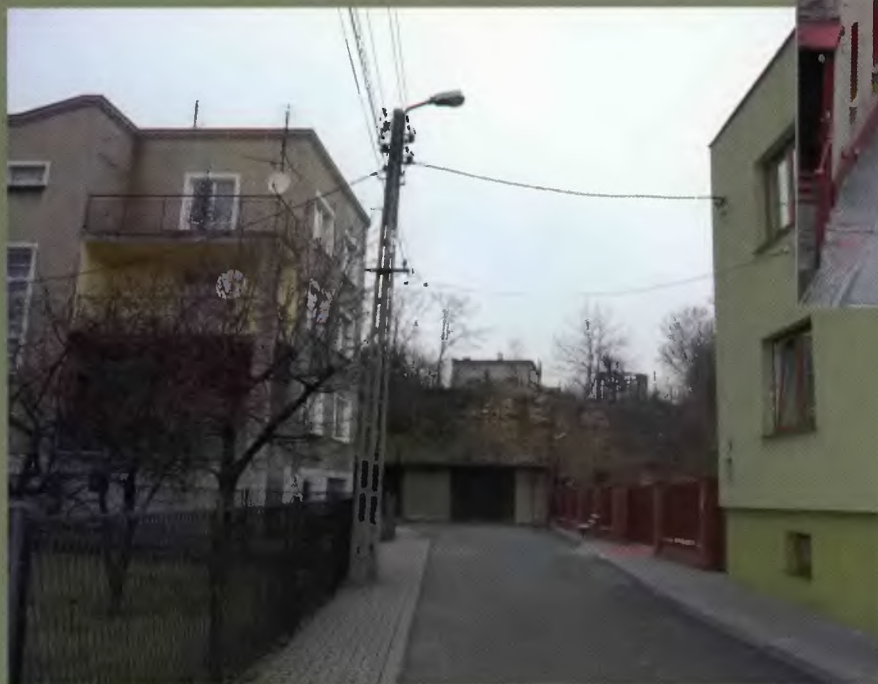
As Aaron Gelbard (1894- 1942 lived in Czeladź), wrote in his memoir, that in 1943, only a handful of Jews remained alive. Out of, once two thousand Jews, 40 survived, who are 'disperced' at present (the memoirs were published in the book of Jeffrey K. Cymbler: 'Cmentarz gmin żydowskich Będzina i Czeladzi'- The graveyard of jewisch communities from Będzin and Czeladź).

Roboty przymusowe dla Żydów, Będzin, po 1939 r. Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie Muzeum Zagłębia w Będzinie.
Compulsory works for Jews, Będzin, after 1939. Photo: The Museum of Zagłębie in Będzin. Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

Granice getta wyznaczały ulice: Reymonta (strona budynków nieparzystych od ulicy Mysłowickiej do Nowopogońskiej), Spokojna ▼, Wąska ▲, Kamienna ▶. The borders of the ghetto were marked by the streets: Spokojna, Wąska, Kamienna.

Granice getta w Czeladzi (1940–1943)

The borders of ghetto in Czeladź

*W nieistniejącym już budynku przy ulicy Reymonta (Kellerstrasse, dziś jest tu zakład kamieniarski) hitlerowcy utworzyli tzw. małe getto. Tu istniał również żydowski dom modlitwy.
Near the Reymont Street (Kellerstrasse), the Nazi built up the so called: small ghetto.*

Jeszcze wiele osób pamięta stojącą w tym miejscu stodołę, do której hitlerowcy zganiali Żydów z całego miasta, przed ułożeniem ich w getcie. Dziś nie ma po niej już żadnego śladu.

Still, many people can recall the stable, which stood here, where the Nazi gathered all the Jews from the town, before putting them up in the ghetto. Now days, no trace of it has remained.

Tak zwany „dom Bermana” przy ulicy Reymonta 25, w którym urzędowała administracja hitlerowska. Właścicielami domu przed i po II wojnie byli Teofil i Salomea Trojakowie. Tu mieścił się także jeden z żydowskich domów modlitwy.

The so called 'house of Berman', which was resided by the Nazi administrators.

W TYM MIEJSCU
STAŁA BOŻNICA ŻYDÓW
CZELADZI I OKOLICY
ZBURZONA PRZEZ
HITLEROWSKICH
OKUPANTÓW POLSKI
W CZASIE II WOJNY
ŚWIATOWEJ

במקום זה עמד בית המדרש
של יידי צלז וסביבה
החורבן יצא על ידי
הנאצים הנאצים
בזמן השואה השנייה

Obelisk przy ulicy Katowickiej, upamiętniający zburzenie synagogi w 1942 roku. / The obelisk in the Katowicka Street, which commemorates the synagogue, pulled down in 1942.

W uroczystości odsłonięcia obelisku uczestniczyli (na zdjęciu od prawej): Arie Ben-Tov, burmistrz Kazimierz Jakóbczyk, zastępcy burmistrza Krzysztof Malczewski i Marek Mrozowski, wicewójwoda śląski Zygmunt Machnik oraz Abraham Green. Czeladź, 1995./ Arie Ben-Tov, the representatives of authorities from Czeladź: Kazimierz Jakóbczyk, Krzysztof Malczewski, Marek Mrozowski, the vicevoivode of Silesia- Zygmunt Machnik as well as Abraham Green, participated in the ceremony of the obelisk exposure (on the right side of the photo).

Po Holocauście

Zagłębiowscy Żydzi rokrocznie odwiedzają miejsca, gdzie pozostawili swój ślad. Odwiedzają także Czeladź, zwłaszcza cmentarz przy ulicy Będzińskiej. Ale w samym mieście pozostało jeszcze wiele miejsc, do których trzeba wracać pamięcią. Widomym znakiem przeszłości jest ufundowany przez Miasto Czeladź i postawiony w miejscu dawnej synagogi (przy ulicy Katowickiej, dawnej Milowickiej; synagoga została zburzona zimą 1940 roku) obelisk, na którym wyryto napis w języku polskim i hebrajskim: W TYM MIEJSCU STAŁA BOŻNICA ŻYDÓW CZELADZI I OKOLICY ZBURZONA PRZEZ HITLEROWSKICH OKUPANTÓW POLSKI W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ. Uchwałę o uczczeniu tego miejsca podjęła Rada Miejska Czeladzi 29 czerwca 1995 roku, a odsłonięcia obelisku dokonano 10 sierpnia tegoż roku. Uczestnikami uroczystości byli przewodniczący Światowej Federacji Żydów Zagłębia Dąbrowskiego dr Arie Ben – Tov oraz prezes Związku Żydów Zagłębia w Izraelu – Abraham Green. Według kalendarza żydowskiego działo się to w 5756 roku.

After the Holocaust

The Jews from Zagłębie visit places, where they had left their traces, every year. They also visit Czeladź, especially the graveyard in the Będzińska street. However, there are still numerous places in the town, which must be recalled by memory. A remarkable sign of the past is the obelisk, founded by the town Czeladź and placed, where the synagoge had once stood (near the Katowicka- former 'Milowicka' street; the synagoge was pulled down in 1940), on which the inscription in Polish and Hebraic was carved: 'IN THIS PLACE STOOD THE TEMPLE OF THE JEWS FROM CZELADŹ AND FROM THE SURROUNDINGS DEMOLISHED BY THE NAZI INVADERS OF POLAND IN WORLD WAR II'. The resolution of honouring this place was signed by the Commune Council of Czeladź on the 29th June 1995, and the obelisk was displayed on the 10th of August in the same year.

The participants of the ceremony were the leaders of the World Federation of Jews from Zagłębie Dąbrowskie: dr Arie Ben- Tov and the president of the Association of Jews from Zagłębie in Israel- Abraham Green. According to the jewish calendar, it took place in the year 5756.

Arieh Ben-Tov (in the middle), Eugeniusz Bliżnicki - burmistrz Czeladzi i Józef Niewdana - burmistrz Sławkowa (od lewej) - wizyta w Ambasadzie Polskiej w Tel-Awivie, 1994 r.
 Arieh Ben-Tov (in the middle), Eugeniusz Bliżnicki (the first on the left) - the former mayor of Czeladź and Józef Niewdana - the former mayor of Sławków, during the stay in the Polish embassy in Tel-Aviv, 1993.

Szczerze spotkanie czeladziaków: Abraham Green z żoną Blanką, Gabriela Bliżnicka, Moniek Stawski i Eugeniusz Bliżnicki, Tel-Awiv, 1994 r.
 A sincere meeting of inhabitants of Czeladź: Abraham Green with his wife Blanka, Gabriela Bliżnicka, Moniek Stawski and Eugeniusz Bliżnicki, Tel-Aviv, 1993.

Jerozolima, Memorial poświęcony pamięci zagłębiowskich Żydów poległych w czasie Holocaustu./ The memorial, dedicated to the memory of Jews from Zagłębie, who died at the time of Holocaust- in Jerusalem.

עלון זגלמביה

זאגלעמביער צייטונג

מ'דען מס' 19 תשרי תשס"ז ספטמבר 2006
Zagłębie Newsletter – Zagłębie Zeitung, September 2006

עלון עולמי של יוצאי זגלמביה
Zagłębie World Organization

Fragment okładki pisma wydawanego przez Światowy Związek Żydów Zagłębia Dąbrowskiego w Tel-Avivie./ The fragment of the message cover, edited by the World Organisation of Jews from Zagłębie Dąbrowskie in Tel- Aviv

A pokój niech będzie z nami...

Arieh Ben-Tov. Działalność na rzecz pokoju dra Arieha Ben – Tova (Hassenberg), urodzonego w 1923 r. w Będzinie, zmarłego w 1996 r. w Tel – Avivie, opisana została w książce autorstwa jego syna Achituva Ben-Tova pt. *Moje credo*. Podczas pobytu w Czeladzi Arieh Ben-Tov powiedział: - *Teraz, kiedy my, ocaleni z Holocaustu nie mieszkamy już w Polsce, jesteśmy obywatelami wolnej, żydowskiej ojczyzny, Izraela, Polska nadal pozostaje w naszej świadomości*”. Zawsze i wszędzie, gdzie przebywał głosił swoje credo: „*Pamięć o ofiarach Holocaustu winna być zachowana nie tylko na cmentarzach, ale również w szkołach i na uniwersytetach. Nie tylko wśród garstki ocalałych z Zagłady, lecz wszędzie na świecie, gdzie toczy się walka o Prawa Człowieka. Patrząc w Przyszłość – tworzyć Teraźniejszość – niczego nie zapomnieć z Przeszłości*”. Dr Arieh Ben – Tov był nie tylko przewodniczącym Światowego Związku Żydów Zagłębia, lecz także generalnym dyrektorem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, autorem książki *Czerwony Krzyż się spóźnia*. Pamięci Ben-Tova i jego dzieła powołany został w Izraelu Ośrodek Nauki o Za-

Let the peace be with us...

Arieh Ben- Tov. The activity of dr Arieh Ben- Tov (Hassenberg), born in 1923 in Będzin, died in 1996 in Tel- Aviv for sake of peace, was characterised in the book, authorised by his son: Achituv Ben- Tov: ‘Moje credo’- My credo. During his stay in Czeladź, Arieh Ben- Tov said: ‘Now, when we, whe survived the Holocaust, do not live in Poland any more, we are citizens of the free, jewish fatherland, Israel, but Poland still remains in our memory’. He proclaimed his credo always and everywhere, whever he was: ‘The memory of the victims of Holocaust should be maintained not only at graveyards, but also at schools and universities. Not only among a handfull of Extermination- survivals, but everywhere in the world, where the battle for human rights is held. To look into the Future- build Present- ot to forget anything from the Past’. Dr Arieh Ben- Tov was not only the president of the World Association of Jews from Zagłębie, but also the general manager of the ‘International Red Cross’, author of the book: ‘Czerwony Krzyż się spóźnia’- ‘The Red Cross is coming late.

Abraham Green i Eugeniusz Bliźnicki przy obelisku upamiętniającym czeladzkich Żydów, Jerozolima, 1994 r./ Abraham Green and Eugeniusz Bliźnicki beside the obelisk, that commemorates the Jews from Czela.ż, Jerusalem, 1994.

Czeladź, cmentarz żydowski. Kadisz za ofiary Holocaustu i wszystkich zmarłych, 1993 r./ Czeladź, the Jewish burial place. Kadisz for the victims of Holocaust and all the dead, 1993.

głędzie im. Ariego Ben-Tova, którym kieruje Achituv Ben-Tov.

Abraham Green (ur. w 1928 roku w Czeladzi) tak wspominał dramatyczne chwile, jakie Żydzi przeżywali przy przymusowej rozbiórce: - *Bożnica, która tu stała, nie została zniszczona ogniem. Została na rozkaz hitlerowców i przy wymierzonych w nich karabinach, rozebrana przez samych Żydów, których ściągnęli z ulicy Milowickiej i Staszica. Ja mieszkalem tu, w tym domu naprzeciwko i widziałem, jak moi bracia pracowali przy rozbiórce. Najpierw Żydzi stali i płakali, a potem zaczęli pracować. Potem modlili się do Boga o przebaczenie. Pozostały w pamięci ludzkiej i inne miejsca, które wymagają utrwalenia w historii miasta. To jeszcze otwarta księga.*

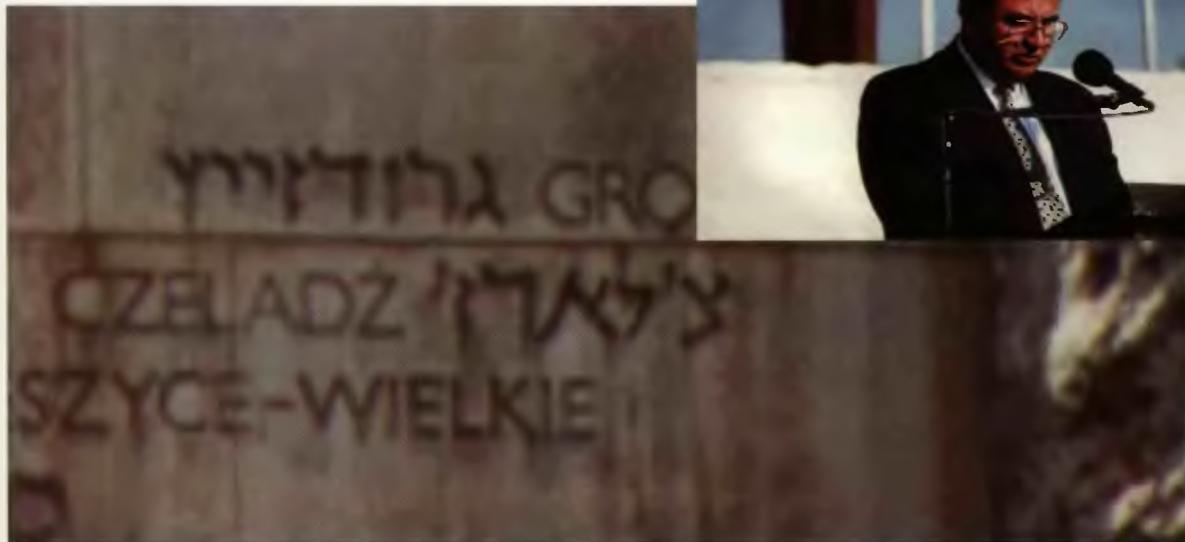
To commemorate Ben- Tov and his masterpieces, the Centre of Research about Extermination was founded in Israel, under the patronate of Arie Ben- Tov, which is managed by Achituv Ben- Tov.

Abraham Green (born in 1928 in Czeladź), mentioned the dramatic moments, which the Jews were facing by the compulsory belimition as follows: 'The temple, which stood here was not destroyed by fire. It was demolished by the Jews on the Nazi- command, who leveled machineguns in their direction, and who they gathered from the Milowicka and Staszica street. I lived here, in this house on the opposite side and saw my companions working at the demolation. Firstly, the Jews were standing and crying, and soon, they started working. Later, they prayed to God for forgiveness. Other places, which require consolidation in the towns history, have remained in the people's minds. It is still an 'unbalanced book'.

Jerozolima. Pamiątkowa ściana w kamieniu, upamiętniająca zagłębiowskie miejscowości, z których przybyli Żydzi do Izraela. / Jerusalem. Wall forged in quarry, on which are visible names of localities of the Zagłębie Dąbrowskie from where Jews have arrived to Israel.

Wicewojewoda śląski Zygmunt Machnik przemawia podczas uroczystości z okazji Dnia Holocaustu przy Memoriale Żydów Zagłębiowskich, na Górze Syjon. Jerozolima, 1997.
The vicevoivode of Silesia Zygmunt Machnik makes a speech during the ceremony on the Mountain Syon in Jerusalem, 1997.

Szalom

Warto przy tej okazji wspomnieć, że kontakty Czeladzi ze Światowym Związkiem Żydów Zagłębia trwają od wielu już lat. Wystarczy przywołać takie zdarzenia jak odsłonięcie na Górze Syjon w Jerozolimie, w 1970 roku, w 25-lecie zakończenia II wojny światowej, Pomnika Ofiar Zagłady z Czeladzi. Wtedy przybyło – jak wynika z relacji Abrahama Greena - 75 dawnych mieszkańców Czeladzi (Fela Koniarska, Cwi Stochlitz, Josef Gelbard, Lea Mager-Cukierman, Ryfcia Gruszka-Beserglik, Abraham Green). Zapalono sześć zniczy upamiętniających sześć milionów ofiar, a następnie modlono się za ofiary z Zagłębia i zmarłych już po wojnie Żydów czeladzkich. W nastroju powagi odmówiono modlitwę *Kadisz* za wszystkich umarłych. Było to – jak pisze Green – najliczniejsze po Holocauście spotkanie Żydów z Czeladzi. Obok obelisku z napisem „Czeladź” stanął również obelisk z napisem „Piaski” (dzielnica Czeladzi)

Lata 90. przyniosły dalsze wzajemne, dość regularne kontakty. Zgodnie z myślą, którą podczas jednego z pobytów w Czeladzi wypowiedział Abraham Green, młodzież musi poznawać nie tylko miejsca pamięci, ale

Szalom

It is worth to mention on this occasion, that the contacts between Czeladź and the World Association of Jews from Zagłębie have been lasting for many years now. It is enough to recall such events as the exposition of the 'Monument of Extermination- Victims from Czeladź' on the Mountain of Syon in Jerusalem, in 1970, to the 25th anniversary of the end of World War II.

On that time, as the report of Abraham Green says, 75 former inhabitants of Czeladź arrived (Fela Koniarska, Cwi Stochlitz, Josef Gelbard, Lea Mager- Cukierman, Ryfcia Gruszka- Beserglik, Abraham Green). Ever- burning lights were kindled, which commemorated 6 million victims, after that, a prayer for the victims from Zagłębie and for the Jews from Czeladź, who died soon after the war, took place.

In the atmosphere of countenance, the Kasisch prayer for all the dead was conducted. As Green mentioned, it was the largest meeting of Jews from Czeladź after the Holocaust. Beside the obelisk, with the carved inscription 'Czeladź', another obelisk with the inscription 'Piaski' was placed (district of Czeladź).

The nineties brought further mutual, regular con-

Młodzież zagłębiowskich szkół przy pomniku ku czci polskich żołnierzy żydowskich walczących w czasie II wojny światowej, Jerozolim, 1999 r.
Young people from schools of Zagłębie near the monument, which honors the Jewish soldiers, who fought in World War II, Jerusalem 1999.

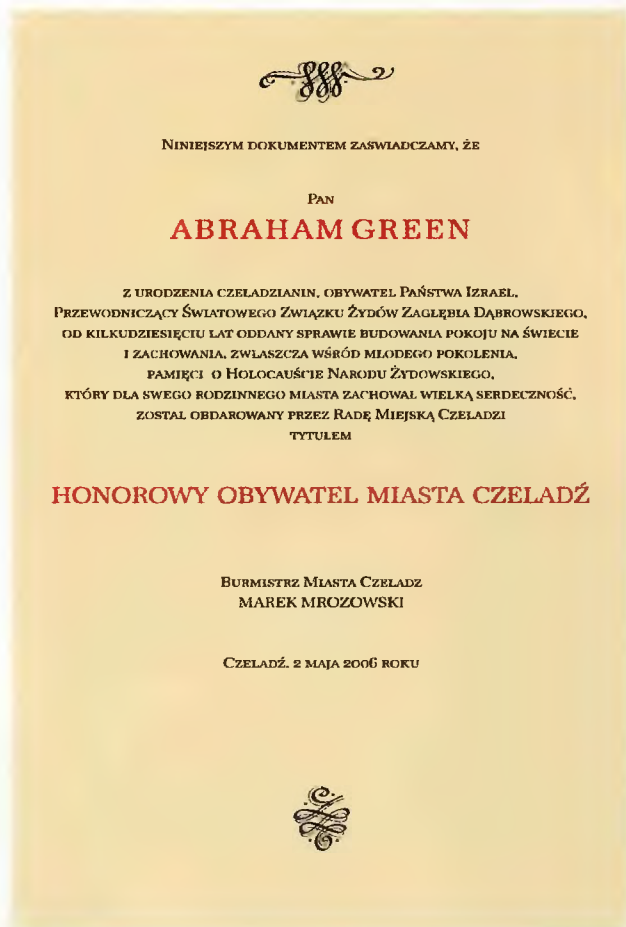
*Uczennice czeladzkiego liceum Magdalena Wielgus (z lewej) i Marta Gierat z państwem Blanką i Abrahamem Greenami. Jerozolima, 1999 r.
Schoolgirls of the secondary school in Czeladź: Magdalena Wielgus (on the left) and Marta Gierat with Blanka and Abraham- Green, Jerusalem 1999.*

także współczesne życie Polaków i współpracować ze sobą. Dlatego na zaproszenie ZWO (Zagłębie World Organization) w sierpniu 1999 roku, do Izraela zaproszona została grupa młodzieży z zagłębiowskich miast, w tym również ówczesne uczennice Liceum Ogólnokształcącego z Czeladzi – Magdalena Wielgus i Marta Gierat. Kilkuniedniowy udział w spotkaniach naukowo-edukacyjnych, zwłaszcza zaś maksyma zapisana w Muzeum Disporay w Uniwersytecie w Jerozolimie: „Pamiętaj o przeszłości, żyj teraźniejszością, wierź w przyszłość”, zapadły na długo w pamięci tych młodych osób.

tacts. In compliance with Abraham Green's point of view, which he expressed during one of his stay's in Czeladź, young people must get to know, not only the places treasured in memory, but also modern life of Poles and they must cooperate. Therefore, in August 1999, a group of young people from the cities of Zagłębie, within the schoolgirls from the secondary school in Czeladź- Magdalena Wielgus and Marta Gierat, was invited to Israel by the ZWO (Zagłębie World Organisation). The several- day participation in scientific and educational meetings, especially the maxim, inscribed in the Museum Display in the university of Jerusalem: 'Remember the past, live at present', remained for very long in the minds of those young people.

Nadanie Abrahamowi Greenowi odznaki Honorowego Obywatela Miasta Czeladź. Akcją tego dokonali burmistrz Marek Mrozowski (z lewej) i przewodniczący Rady Miejskiej Janusz Gątkiewicz. The conferring of distinction of the Honorable Citizenship of Czeladź to Abraham Green. This act was undertaken by the mayor Marek Mrozowski (on the left) and the chairman of the Town Council Janusz Gątkiewicz Czeladź, 2006.

Jak ptaki do gniazd...

W 2006 roku w Czeladzi miało miejsce wydarzenie niezwyklej wagi. Rada Miejska Czeladzi przyznała Abrahamowi Greenowi godność Honorowego Obywatela Miasta Czeladź. Uroczystość z tej okazji, w której uczestniczył wraz z żoną Blanką oraz córką Anate, odbyła się 22 sierpnia z udziałem ambasadora Izraela w Polsce Davida Pelega, przedstawicieli władz samorządowych i administracyjnych województwa śląskiego, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Katowicach, burmistrzów i prezydentów miast zagłębiowskich, najbliższej rodziny i przyjaciół Abrahama Greena, a wśród nich obecny był także Ariel Yahalomi (Artur Dimant, urodzony w Zawierciu), autor wydanej w 2007 roku książki pt. *Przeżyłem*, w której

Like birds to their nests

In 2006, an event of great importance took place in Czeladź. The Council of Town Czeladź admitted to Abraham Green the virtue of the Honourable Citizen of the Town Czeladź. The ceremony on this occasion, in which he took part with his wife Blanka and daughter Anate, was held on the 22nd of August, in company of: the ambassador of Israel in Poland- David Peleg, the representatives of communal authorities, administration authorities of the voivodship Silesia, the Jewish Religious Commune in Katowice, the mayors and presidents of Zagłębie- citie's, the closest family and friends of Abraham Green, among which also Ariel Yahalomi was present (Artur Dimant- born in Zawiercie), author of a book, published in 2007: 'Przeżyłem'- I survived,

Uroczystość w Czeladzi zaszczylił swą obecnością ambasador Izraela w Polsce David Peleg. The ambassador of Israel in Poland David Peleg honored the ceremony in Czeladź with his presence.

מסע שורשים 2006

השני, טכס הענקת אזרחות כבוד למר אברהם גרין ע"י עיריית צילדז' ממחוזות זגלמביה פתח הקבוצה צפונה לזורשה ובקרה באתרים יהודיים וכלכליים. חלק מהקבוצה בחר לבקר באתר היזכרון שחוקם במחנה טרבלינקה.

13 חברי הארגון יצאו השנה למסע שורשים במלון. הקבוצה בקרה באושוויץ-בירקטאן, שם הייתה התרגשות רבה, ביקרה בזקופנה, בערי זגלמביה והשתתפה בטכסים ליד האנדרטאות השונות. גולת הכותרת במסע זה היו שני אירועים חשובים ומרשימים: האחד, טכס הענקת חסיד אומות עולם לדי"ר טדאוש קושיובוביץ' מבגדוק.

צילדז' מעניקה אזרחות כבוד לאברהם גרין

מרק מרוזובסקי - ראש העיר צילדז' (שמאל) ויאנוש גונטקוביץ' - יו"ר מועצת העיר (ימין) מעניקים אזרחות כבוד לאברהם גרין. - (L) Marek Mrosowski & Yanusz Gątkowicz- Head of the City Council granting Honorary Citizenship to Abraham Green

החל מ-1918 מעניקה העיר צילדז' שבחבל זגלמביה את התואר אזרח כבוד לאותם אנשים אשר עשו למען העיר. הראשון בגלריה נכבדה זו היה הכומר בולסלב פיינקובסקי, אחרי קבלו את התואר: המרשל יוזף פילסוצקי, המרשל אדוארד רדז-שמיגילי וגנרל פליקס סלאוו-סקלדקובסקי. ב-1987 התחזה מסורת זו ועד שנת 2005 הוענק התואר לשלושה נציגים צילדז': יונגווד סקוצ'ני - בצרפת - עיר תאומה לצילדז', וכן לארבעה מארחי טדאוש סטפן. (ההנחיות הנייל התפרסמו בירחון שיוצא לאור והכומר ארגון הידידות של זגלמביה ובתמיכת חברי מועצת העיר מרוזובסקי, בהמלצת להעניק את התואר של אזרח כבוד למר אברהם גרין - יו"ר תארגון העולמי אברהם גרין קיבל את התואר על כי הקדיש עשרות שנים למען הנצחת יהדות זגלמביה, מורשתה וקורותיה בישראל ובפלון ועל מעילותו הענפה למען העמקת הקשרים בין יהודים ופולנים בזגלמביה בכלל ובצילדז' בפרט. בטכס מרגש ומרשים שנערך ב-23 באוגוסט 2006 בצילדז' הוענק התואר לאברהם. נכחו בטכס: אברהם גרין ובני משפחתו, ראש עיריית צילדז', שגורי ישראל במלון - דוד פלג, חברי מועצת העיר, כל ראשי ערי זגלמביה, נציגי המחוז, חברי ארגון הידידות, משלחת מיוצאי זגלמביה ואורחים רבים.

przedstawił swą niezwykłą, dramatyczną biografię i losy swojej rodziny.

Abraham Green to dla Czeladzi szczególna postać. Urodził się w kamienicy przy ulicy Bytomskiej 35, a po kilku latach zamieszkał z rodziną w kamienicy w pobliżu bożnicy, przy ulicy ówczesnej Milowickiej, obecnie Katowickiej. Podczas jednego z pobytów na czeladzkim kirkucie odnalazł nagrobek swojego dziadka Jakuba. Rodzinna Czeladź jest stale obecna w jego życiu. - *Otrzymuję dziś drogi mi tytuł, upamiętniający Żydów z całego Zagłębia. Ale ja pamiętam, skąd pochodzę - z Czeladzi. Tu się urodziłem, tu chodziłem do szkół, żyłem, kiedy wybuchła II wojna światowa. Tutaj zostałem zamknięty w getcie i stąd zostałem wywieziony do obozów koncentracyjnych. I od tego czasu nigdy nie widziałem mojej rodziny* - mówił podczas sierpniowej uroczystości wzruszony Abraham Green.

Osobą wielce zasłużoną dla społeczności czeladzkiej była matka Abrahama Greena - Chana Hajda Grin, którą, po stracie w 1942 roku, zachowuje w najczulszym wspomnieniu po dziś dzień. Była osoba aktywnie zaangażowaną w działalność społeczną - przewodniczyła żydowskiej Organizacji Kobiet, zbierała datki i pomagała biednym rodzinom żydowskim, prowadziła Towarzystwo Ochrony Zdrowia. Chana Grin była również ławnikiem w czeladzkiej Radzie Miejskiej.

in which he presented a unique, dramatic biography and the vicissitudes of his family.

Abraham Green is a very special person for Czeladź. He was born in a tenement in the street- Bytomska 35, after several years, he settled with his family in the tenement near a temple, in the previous Milowicka street, nowadays- Katowicka. During one of his stays in the 'Kirkut' of Czeladź, he found the tombstone of his grandfather- Jakub. His home- town Czeladź has always been present in his life: 'Today, I am gaining a title, which is precious for me, which commemorates the Jews from all over Zagłębie. But I remember, where I came from- from Czeladź. I was born here, visited schools, lived here, when World War II broke out. Here I was closed in the ghetto and from here, I was taken to concentration camps. And since that time, I have never seen my family'- said Abraham Green, moved, at the ceremony in August.

A greatly meritorious person for the community of Czeladź was Abraham Green's mother- Chana Hajda Grin, after she had been fated in 1942, he was and still is keeping this thought in his most sensitive memorial.

She was a person, involved in social activity: conducted the Jewish Women Organisation, gathered contribution and helped poor Jewish families, managed the Company of Health Protection. Chana Grin was also a councilor in the Commune Council.

Kamienica przy ulicy Bytomskiej 35 – miejsce urodzenia Abrahama Greena. / The tenement- house in the Będzińska Street 35- the birthplace of Abraham Green.

*Rodzina, przyjaciele, znajomi i oficjalni goście podczas uroczystości w Czeladzi.
The family, friends, familiar and official guests at the ceremony in Czeladź*

*Serdecznym rozmowom i wspomnieniom nie było końca. Z lewej Ariel Yahaloni.
Sincere conversations and recollections had no end. On the left side: Ariel Yahaloni*

Abraham Green do dziś pamięta doskonale nazwy czeladzkich ulic, a o mieście swego dzieciństwa opowiada córce i wnukom. Do Czeladzi od czasu Holocaustu po raz pierwszy przyjechał w 1988 roku. Kiedy stanął przed domem przy ulicy katowickiej, odżyły wszystkie wspomnienia. – *Kobieta, która wyglądała przez okno wykrzyknęła: - A kto pan jest? - Wnuczek Chajdy, tak powiedziałem, bo dziadek był czeladzianinem. A ona: - Którego? Berka? Andzi? Fela? - wymieniała całą trójkę, jakby się z nimi widziała wczoraj.* (z rozmowy z Barbarą Gruszką – Zych opublikowaną w tygodniku *Gość Niedzielny*). Powracał tu już wiele razy i przyjedzie raz jeszcze i jeszcze raz...

Abraham Green still perfectly remembers the names of streets in Czeladź, and tells his daughter and grandchildren about the town of his childhood. The first time he came to Czeladź, after the Holocaust, was in 1988. When he stood in front of his house in the Katowicka street, all the recollections came back to life- 'The woman, that was looking out of the window exclaimed: who are you? Chajda's Grandson- I replied:- of which one? Berek? Andzia? Fela?- sche named all the three, as if sche had seen them yesterday'. (from the conversation with Barbara Gruszka- Zych, published in the weekly magazine: 'Gość niedzielny'- Sunday guest). He was returning here many times and will come once more, once more...

*Zukochaną córką Anate...
With the beloved daughter Anate...*

Stanisław Wygodzki

•

Zanim stąd wyruszymy
burze przelecą przez dom,
zanim stąd odejdziemy,
kto przez pokoje przejdzie,
potem, kiedy znikniemy,
kto zatrze drzwi?

(Z tomu *Podróż zimowa*, Londyn 1975)

Pamięć kamieni

Memory of the stones

Narodziny gminy

Odrębna gmina religijna żydowska powstała w Czeladzi za zgodą władz carskich dopiero na początku XX wieku. Lecz ostatecznie jej istnienie zatwierdziły okupacyjne władze niemieckie w czasie I wojny światowej. Wcześniej wszyscy należeli do gminy religijnej (*kehila*) w Będzinie. Pierwszym rabinem czeladzkiej gminy – jak podaje Jeffrey K. Cymbler – został 21-letni wnuk Altera Nachuma Czeladzera, Szlomo Szajnal. Z kolei ostatnim rabinem był Eliezer (Lipman) Tzvi Halevi Lewental.

Do budowy synagogi (*Beit Midrasz*) – ortodoksyjnego domu modlitwy, przystąpiono zaraz po zakończeniu I wojny światowej. Członkami Rady synagogałnej byli powszechnie szanowani Żydzi, a wśród nich: Chaim Szwajcer, Berys Hajda, Jakow Gelbard, Szaul Szwarcbaum, Nechemia Sztrochlic i Chaim Wajnberg.

Żydzi czeladzcy byli ludźmi religijnymi. Sporo wśród nich było chasydów, głównie zwolenników cadyka z Radomska, Góry Kalwarii, Sochaczewa i Wolbromia. Każda grupa miała swój dom modlitwy (*sztiblech*).

Birth of the commune

A separate Jewish religious commune came into being with the permission of the tsar's authorities, not until the beginning of the 20th century. However, its final existence was confirmed by the German occupying authorities in World War I. Earlier, everyone belonged to the religious commune (*kehila*) in Będzin. The first rabbi from the Czeladź commune became – as Jeffrey K. Cymbler informed, the 21-year-old grandson of Alter Nachum Czeladzer: Szlomo Szajnal. Moreover, the last rabbi was Eliezer (Lipman) Tzvi Halevi Lewental.

The raising of the synagogue (*Beit Midrasz*) – the orthodox house of prayers, began, with the end of World War I. The members of the synagogue Council were the generally admitted Jews, and among them were: Chaim Szwajcer, Berys Hajda, Jakow Gelbard, Szaul Szwarcbaum, Nechemia Sztrochlic and Chaim Wajnberg.

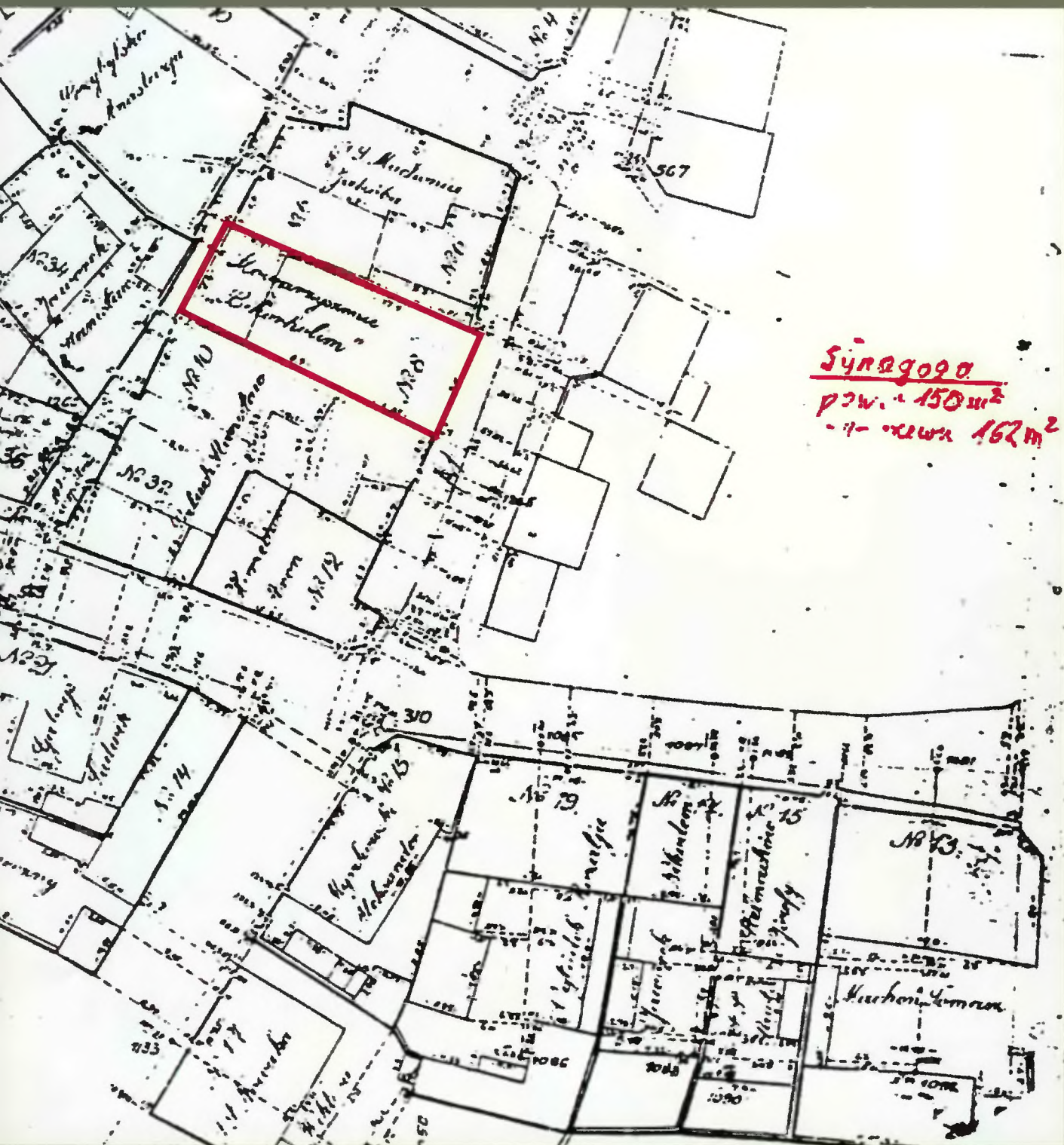
The Jews from Czeladź were religious people. Among them were numerous Chasid's, generally – followers of the cadyk from Radomsko, Góra Kalwaria, Sochaczew and Wolbrom. Each group had its house of prayers (*sztiblech*).

Synagoga przy ulicy Milowickiej (dziś Katowicka). Jedno z nielicznych zachowanych zdjęć, pokazujące usytuowanie i architekturę tej bożnicy. W tle dom, w którym mieszkała rodzina Greenów.

The synagogue in the Milowicka Street (at present: Katowicka). One of the rarest photos, which features the situation and architecture of this temple. In the background there is a house, in which the Green's once lived.

Widok na synagogę od ulicy Milowickiej w kierunku dzisiejszej ulicy Staszica. Żaden z tych obiektów już nie istnieje./ The view of the synagogue from the Milowicka Street, in the direction of the present Staszica Street. None of those objects exists anymore

Kirkut w Czeladzi

Wraz z rozwojem gminy czeladzkiej zaistniała potrzeba założenia odrębnego cmentarza – będziński okazał się zbyt mały. Dlatego gminy będzińska i czeladzka postanowiły założyć cmentarz przy ulicy Będzińskiej. Zajmuje powierzchnię 1,5 ha i należy do największych w Zagłębiu Dąbrowskim. Utworzony został zgodnie z zasadami *halachy*, co oznacza, że mężczyźni grzebani byli po prawej, a kobiety po lewej stronie cmentarza. Najpełniejszy opis cmentarza dał Jeffrey K. Cymbler we wspomnianej już książce. Podaje, że ogląd nagrobków wiele mówi o przekroju społecznym gminy czeladzkiej, wskazuje też miejsce pochówku wielkiego rabina Będzina Tzvi Hanocha Hacoheha Lewina, zmarłego w 1935 roku, nagrobki chasydów i członków dynastii chasydzkich. Najstarszym nagrobkiem jest pochodzący z 1906 roku nagrobek Geli Ryfki Rapaport, nato-

The 'kirkut' in Czeladź

Within the developeness of the commune of Czeladź, there was a need of founding a sepearte graveyard- the one in Będzin turned out to be too small. Therefore, both communes: of Będzin and Czeladź, decided to open a graveyard near the Będzińska street. It takes up a space of 1,5 ha and rank among the largest ones in Zagłębie Dąbrowskie. It was founded according to the principle of *halach*, what means: men were burried on the right side and women on the left one. The graveyard was best described by Jeffrey K. Cymbler in his mentioned book. He says, that the view of the tombstones tells a lot about the profile of the community of Czeladź, he also mentiones the burrial place of the great rabbi from Będzin- Tzvi Hanoch Hacoheh Lewin, who died in 1935, the chasyd's and their dynnasty members. The oldest tombstone is he one from 1906 of Gela Ryfka Ra-

Ruiny ohela - pierwotnego miejsca pochówku czeladzkiego rabina Pinchasa Menachema Justmana.

The ruins of ohel - of the primary burial place of the rabbi Pinchasa Menachema Justmana from Czeladź

*Kiedy nie odnaleziono grobu ...
When the grave was not found...*

miast ostatnim powojennym nagrobkiem jest nagrobek Dawida Siwka z 1948 roku (inną informację na ten temat podaje Dariusz Walerjański w *Zabytkach kultury żydowskiej w województwie śląskim* – według jego ustaleń, ostatni pochówek miał miejsce w 1973 roku). Cymbler opisuje również symbolikę inskrypcji i motywów pojawiających się na nagrobkach.

Początkowo cmentarz był otwarty ze wszystkich stron, nie posiadał żadnego ogrodzenia. W czasach powojennych, w niesprzyjającej atmosferze, cmentarz był narażony na chuligańskie wybryki i dewastacje. Píše Cymbler: - *Kiedy odwiedziłem cmentarz po raz pierwszy w 1986 roku, znajdował się w opłakanym stanie. Chodzenie po zarośniętym terenie cmentarza sprawiało dużą trudność, oprócz mnóstwa poprzewracanych nagrobków duże niebezpieczeństwo stanowiły zapadnięte groby, do których łatwo było wpaść.*

Dwa lata później, w 1988 roku ocalały z Holocaustu mieszkaniak Czeladzi Moniek Stawski (od lat przebywający w Niemczech) pokrył koszt odnowienia cmentarza. Ocalałe nagrobki podniesiono i osadzono na solidnych, cementowych podstawach. Cmentarz został ogrodzony, a klucz do cmentarza każdorazowo można było uzyskać u pani Zofii Gubały mieszkającej w pobliżu wejścia na kirkut (w domu tym niegdyś mieścił się żydowski tzw. dom przedpogrzebowy, *bet tahara* – *dom oczyszczenia*). Obecnie gospodarzem cmentarza jest Daniel Chodos z Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Katowicach.

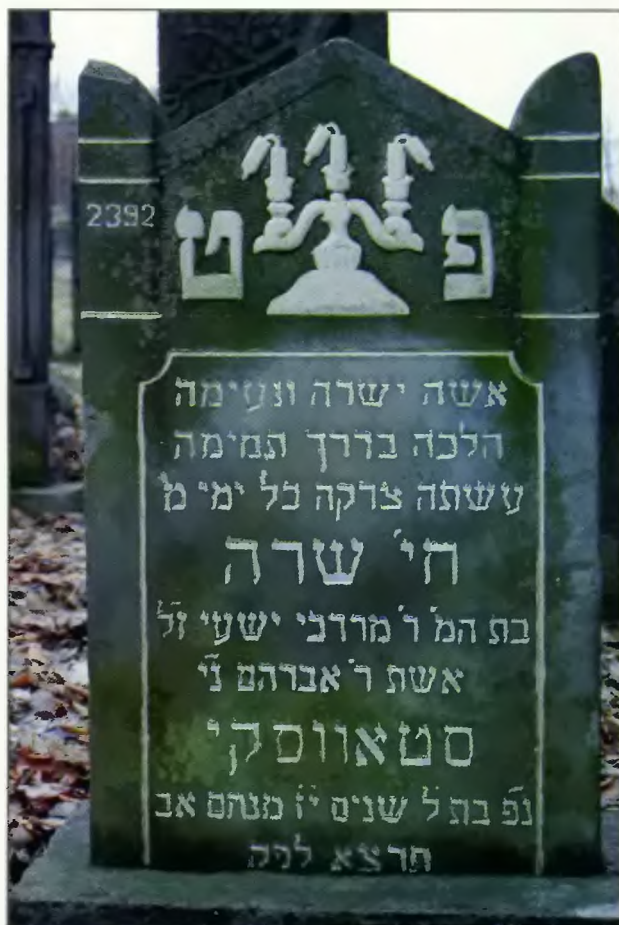
paport, and the latst, the post- war one: of Dawid Siwek from 1948 (a different information to this theme is given by Dariusz Walerjański in 'Zabytki kultury żydowskiej w województwie śląskim' - Monuments of jewisch culture in voivodschip Silesia. According to this assignation, the last concealment took place in 1973. Cymbler also describes the symbolical meaning of the inscriptions and themes, appearing on the tombstones.

In the beginning, the graveyard was open from all sides, there were no enclousures. In the post- war times, in an unfavourable atmosphere, the graveyard was liable to suffer chooliganic goings- on and devastations. Cymbler wrote once: 'When i first visited the graveyard in 1986, it found itself in a lamentable condition. Walking arround a schaggy area of the yard caused much effort, besides, the numerous overthrown tombstones, the collapsed graves, were a trapp, which it was easy to fall into.'

Two years later, in 1988, the inhabitant of Czeladź, who survived in the Holocaust, Moniek Stawski (living in Germany for years), covered the costs of the graveyard renovation. The remained tombstones were raised and layed down on solid cement basis. The graveyard was fenced and the key to it was available at any time by Mrs Zofia Gubała, who lived close to the kirkut entrance (in this house was once sytuated the so called: pre-burrial house: 'bet tahora-dom oczyszczenia' - house of expultation). At present, the host of the graveyard is Daniel Chodos from the Management of Jewisch Confession Commune in Katowice.

בית עלמין זה שיפוץ בשנת תשמ"ח
ביוזמת מאניק סטאווסקי
יד משה לאדני לזכר משפחתו
אבא - אברהם ב"ר יצחק
אחיו - יצחק אהותו - פעלא
שנספו בינא על קדושי השם בשנת תשי"ג
אמו שרה בת (מרדכי) גרוסמאן ז"ל
שבקה חיים בט"ו באב שנת תרצ"ה
והובאה פה למנוחת עולם תנצ"ב
דער בית עולם איז באנייט געווארן
אין תשמ"ח אדאנק דער אניציאטיווא
פון מאניק סטאווסקי - געב. טשעלאדז -
זי כארייביקן דעם אנדענק
פון זיין משפחה ז"ל
פאטער - אברהם בן יצחק
ברודער יצחק שוועסטער פעלא
מוטער שרה בת מרדכי גרוסמאן
איז נפטר געווארן ט"ו אב תרצ"ה
אין רוהט אויף דעם בית עולם

CMENTARZ TEN ZOSTAŁ ODRESTAUIROWANY
W ROKU 1988 PRZEC MONKA STAWSKIEGO
UR. I MIESZK. Z RODZICAMI W CZELADZI
DLA BŁ. PAMIĘCI JEGO KOCHANEC RODZINY:
OJCIEC ABRAHAM - SYN ISAKA,
BRAT ISAK, SIOSTRA FELA,
MATKA SARA - CORKA MORDCHEI GROSMA
ZMARŁA 15-GO AV 5695 /1935/
TAKŻE SPOCZYWA TUTAJ.

*Macewa pamięci matki Mońka Stawskiego.
The 'Macew' in remembrance of Moniek Stawski's mother.*

O fakcie odnowienia cmentarza przez Mońka Stawskiego informuje napis na jednej ze stell: CMENTARZ TEN ZOSTAŁ ODRESTAUROWANY W ROKU 1988 PRZEZ MOŃKA STAWSKIEGO UR. I MIESZK. Z RODZICAMI W CZELADZI DLA BŁ. PAMIĘCI JEGO KOCHANEJ RODZINY: OJCIEC ABRAHAM SYN ISAKA, BRAT ISAK, SIOSTRA FELA, MATKA SARA – CÓRKA MOROCHEI GROSMAN ZMARŁA 15-GO AV 5695 (1935). TAKŻE SPOCZYWA TUTAJ.

Po wielu latach, w 2007 roku ponownie wandalci wdarli się na cmentarz i dokonali zniszczenia około 70 macew. Tym razem w sprawie cmentarza interweniowała czeladzka Straż Miejska i Policja, lecz wandalci nie złapano.

The inscription on one of the monuments: 'THIS GRAVEYARD WAS RENOVATED IN THE YEAR 1988 BY MONIEK STAWSKI BORN AND LIVING IN CZELĄŻ FOR THE BLESSED MEMORY OF HIS LOVED FAMILY: FATHER ABRAHAM SON OF ISAK, BROTHER ISAK, SISTER FELA, MOTHER SARAGAUGHTER OF MOROCHEIA GROSMAN THAT DIED ON THE 15 TH AV 5695 (1935). ALSO LIE'S HERE', informs us about the fact of the renovation by Moniek Stawski.

After many year, in 2007, the vandals broke into the graveyard once more and destroyed about 70 tombstones. This time, the Police and Communal Guards interfered, but they did not mannage to catch the vandals.

מבית מדרשו של מוה
אברהם דעסלר זצ"ל
נפטר ביום ה' למרחשון
ל'תתק"ע
אשת מוה זקן
זוועלנער
נפטר ביום ה' למרחשון
ל'תתק"ע
בשנת ה'ת"ק
שנת זקנו לפק המצבה

Macewy – tablice pamięci

Jak w artykule pt. *Dom wieczności* pisze Krzysztof Domański, czeladzki cmentarz żydowski jest najbardziej ortodoksyjnym cmentarzem na Górnym Śląsku. Wy różnia go nie tylko bogactwo nagrobków, ale przede wszystkim ścisły podział pochówku według płci. Oczywiście z czasem zdarzały się wyjątki od tej reguły.

Uwagę odwiedzających cmentarz przykuwa różnorodność form nagrobków. Dominują macewy, czyli pionowo ustawione płyty z inskrypcjami w języku hebrajskim. Często zwieńczone były płaskorzeźbami polichromowanymi - na cmentarzu czeladzkim zachowały się trzy stelle z odnowioną współczesną polichromią (zachowana została tradycyjna kolorystyka: brąz – dół i część centralna, zieleń – liście dębu, kolor żółty – ptak na gałęzi i tło oraz srebrna inskrypcja). Poza Czeladzią można spotkać je tylko na cmentarzach w Cieszynie i Sławkowie. Na czeladzkim cmentarzu można zobaczyć w postaci pojedynczych grobów, również inne for-

The 'macew's' – comemorating plates

As Krzysztof Domański wrote in the article: 'Dom wieczności'- House of internity, the jewish graveyard in Czeladź is the most orthodox one in Upper Silesia. Not only the quantity of tombstones distinguishes it, but above all, the strict division of concealments in reference to genders. Ofcourse, exceptions to this rule happened as well, sometimes.

The numerous forms of the tombstones attract the attention of visitors, coming to see the graveyard. The so called: 'macew's'- that means the vertical plates with inscriptions in Hebraic. They were often decorated with polychronick bas-reliefs- three monuments with modern, renovated polychromy have remained on the graveyard in Czeladź (the traditional colouring has retained: brown- the bottom and central part, green- the leaves of an oaktree, yellow- a bird on a branch and the background, and the silver inscription). Apart from Czeladź, they can be remar-

my nagrobków. Do rzadkich należy *ohel* (hebr. namiot) – forma obelisku (ohel cadyka Pinchasa Menachema Justmana zmarłego w 1920 roku) i sarkofag – tumba (pionowy).

W sztuce nagrobnej Żydów europejskiego pochodzenia prawie nigdy nie przedstawiano postaci ludzkiej, co wynikało z biblijnego zakazu: „Nie czyni sobie podobizny rzeźbionej czegokolwiek, co jest na niebie w górze i na ziemi w dole, i tego co jest w wodzie pod ziemią”. Dlatego na nagrobkach występują liczne motywy symboliczne wywodzące się ze starożytnej historii Izraela, średniowiecznej mistyki żydowskiej oraz z zasad religii mojżeszowej. Są to świeczniki (menory) pięcio-, sześcioramienne i pojedyncze, którymi oznaczone są groby kobiet (ich zapalanie należało do najważniejszych czynności), są dzbany z misą lub wlewającą się do misy wodą na grobach lewitów (potomkowie rodu Lewiego, którzy jako pomocnicy kapłanów używali takich mis do obmywania rąk przed udzieleniem błogosławieństwa), są ręce złożone w geście błogosławieństwa na grobach kapłanów żydowskich. Można spotkać uskrzydłone klepsydry, szafy pełne ksiąg, zwoje *Tory*, lwy podtrzymujące koronę, złamane drzewa, palmy, gwiazdy Dawida, węże, bociany i gołębie. Zachowała się też swoista ciekawost-

ked on graveyards in Cieszyn and in Sławków. On the graveyard in Czeladź, on single graves, also other different forms of tombstones can be seen. A rare one is ohel (in Hebraic: tent)- a form of an obelisk (ohel of cadyk Pinchas Menachem Justman, who died in 1920) and the sarcophagus- tumba (vertical).

In the monument- art of the Jews with european origin, motives of human schapes have hardly ever been featured, what results from the prohibition: ‘Do not make an image of whatever, that can be carved, what is in the sky above and on the ground bellow and of that, what is in the watter under the ground’. Therefore, numerous symbolical motives from Israel’s ancient history, mediaeval jewisch mystycism and from the rules of the Moses’s religion, are scheduled on the tombstones.

Those are: the chandeliers (menoras)- five-, six and single-armed, which decorate the graves of women (lighting them was one of the most important activities), here are jugs with basins or with watter pouring into the basins on the graves of levit’s (the progeny of Lewie’s house, who, as the priest’s assistants, used such basins to wasch hands before giving a blessing), there are hands joined together in a gesture of blessing- on graves of jewisch priests.

ka – ręka trzymająca młotek otoczona gałązkami dębu z liśćmi – zapewne miała uczcić pamięć górnika czy hutnika. Właśnie na czeladzkim cmentarzu zachowały się próby odtworzenia w XX-wiecznej manierze antycznej greckiej stelli w postaci bramy – portalu, ale także nagrobki w formie plastycznie wymodelowanego pnia drzewa z obciętymi gałęziami. W Czeladzi otrzymały charakterystyczne tylko dla tego cmentarza przedstawienie motywów dendrologicznych – wykonano je na całą wysokość nagrobka. Oddzielny typ nagrobnej formy stanowią dość liczne prostokątne płyty zamknięte rozciągniętym trójlściem.

To dzięki żydowskim macewom w Czeladzi zachowały się ślady secesji. W zaniku są już niestety reliefs symboliczne, przedstawienia zwane „koszami obfitości” otoczone typowym dla sztuki żydowskiej bestiariuszem. Prawie każdy z około 2800 nagrobków (zwłaszcza te najstarsze) oznaczony jest hebrajskimi literami PN co oznacza *po-ny-tman* lub *po-nik-bar* a oznaczają *tu pochowany*. Wśród inskrypcji utrwalaających wytwórców nagrobków, artystów nieprofesjonalnej sztuki kamieniarskiej, zachowały się sygnatury kamieniarzy z z Olkusza, Będzina, Sławkowa ale też „Sz. Roter, Będzin, Tszeladzki 17” (zapewne ulica Czeladzka).

There are also obituary's with wings, bookcases full of books, rolls of 'Tora', lions which hold up the crown, broken trees, palm trees, David- stars, snakes, storks and pigeons. Also an unusual detail has remained: a hand holding a hammer surrounded by oaktree leaves- perhaps it must have honoured the miner or the steelworker. Exactly on the graveyard in Czeladź have remained the trials of the ancient Greece monument-renovation, in the shape of a portal- gate, in the 20th century style, but also tombstones in a form of plasticallly shaped tree with cut branches. Those stones, what is characteristic only for this graveyard in Czeladź, obtained the representation of dendrological motives- they were carved on the total height of the tombstone. Thanks to the jewish 'macew's', in Czeladź have remained the traces of Secession. Unfortunately, the symbolical carvings, performances called 'the basket of abundance'- cherished with the bestiary- typical for jewish art, are gradually disappearing. Almost each of the 2800 tombstones (especially the oldest ones) is signed with hebaic capital letters: PN, what means: *po-ny-tmon* or *po-nik-bar*, and which refer to: 'here buried'.

Among the inscriptions, which consolidate the produ-

Dom przedpogrzebowy w pobliżu cmentarza – już od dziesięcioleci nie pełni swojej rytualnej funkcji. The mortuary near the graveyard-for tens of years it has not been playing its ritual role.

Daniel Chodos wielką troską otacza czeladzki kirkut./ Daniel Chodos lavishes great attention on the cemetery of Czeladź.

Czy w Czeladzi zachowały się rzadkie dziś judaica czyli tablice ku czci zmarłych, umieszczane w korytarzach domów mieszkalnych lub domach modlitwy, niewiadomo, chociaż w Zagłębiu można takowe spotkać.

Czeladzki *kirkut* od wielu już lat odwiedzają grupy osób starszych jak i młodzieży z Izraela – to ważne wydarzenie podczas ich kilkudniowego pobytu w Polsce.

W końcu cmentarza ustawiono cenotaf ku czci Żydów pomordowanych w sosnowieckim gettcie. Warto za Dariuszem Walerjańskim przytoczyć słowa naczelnego rabina Polski Michaela Schuldricha: - *Tęgo, co zniszczone, nie można już przywrócić [...] ale mamy przynajmniej szansę, by ocalić Pamięć. Bo ciągle wiele pytań pozostaje bez odpowiedzi.*

Warto i trzeba do nich powrócić.

cers of tombstones, stone workers from Olkusz, Będzin, Sławków have retained, but also 'Sz. Roter, Będzin, Tszeladzki 17' (probably the Czeladzka street). Have the nowadays rare judaics, that is: plates which honour the dead, which were placed in the house's corridors or in houses of prayers remained in Czeladź? It is not known exactly, however some are remarked in Zagłębie anyway.

The 'kirkut' of Czeladź constantly been visited by groups of both: elderly and young people from Israel, for years now; it is an important moment during their several-day stay in Poland.

On the far end of the graveyard, a 'cenotaf' was placed, in order to commemorate the Jews, executed in the ghetto in Sosnowiec. It is worth to say, like Dariusz Walerjański did, the words of the general rabbi of Poland-Michael Schuldrich: 'That, what is destroyed, cannot be restored [...] but at least we have the chance to save the Memory. Because still many questions have remained without an answer.

It is worth to recall them and they must be recalled.'

BIBLIOGRAFIA

ARTYKUŁY

1. *Nie tylko pamięć dawnych dni* (wk) [w] *Echo Czeladzi*, nr 9/1997, s.7.
2. Wit Gruszka: *Tym, co przeżyli Holocaust* [w]: *Echo Czeladzi*, nr10/ 1995, s. 17.
3. Wit Gruszka: *Żydzi czeladzcy* [w] *Echo Czeladzi*, nr 8/1996, s.19.
4. Abraham Green: *Czeladź – pomnik Pamięci Ofiarom Zagłady* [w]: *Echo Czeladzi*, nr 6 /1993, s.11.
5. Jarosław Wieczorek: *Obelisk ku czci pomordowanym* [w] *Echo Czeladzi*, nr 7/1995, s.1.
6. Barbara Gruszka Zych: *Ustyszałem: nie masz nikogo* [w]: *Gość Niedzielny*, nr 36/2004, s.14.
7. *Wizyta delegacji Związku Żydów Zagłębia* [w]: *Echo Czeladzi*, nr 6/1993, s. 3.
8. Magdalena Wielgus: *Boker tov znaczy dzień dobry!* [w] *Echo Czeladzi*, nr 10/1999, s. 8
9. Wiesława Konopelska: *Jak ptaki do gniazd* [w] *Echo Czeladzi*, nr 9/2006, s. 9
10. Krzysztof Domański: *Dom Wieczności w Czeladzi* [w] *Zeszyty Czeladzkie* nr 2/1995, Stowarzyszenie. Miłośników Czeladzi, s.16.
11. Arieh Ben-Tov: *Niczego nie zapomnieć – patrząc w przyszłość. Credo ocalonego z Zagłady*. Maszynopis w zbiorach E. Bliźnickiego.

LITERATURA

1. Jeffrey K. Cymbler: *Cmentarz gmin żydowskich Będzina i Czeladzi*. The World Zaglembe Organization, Kraków 2007.
2. *Zabytki kultury żydowskiej w województwie śląskim*. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice 2007.
3. Krzysztof Urbański: *Almanach gmin żydowskich województwa kieleckiego w latach 1918-1939*. Kielce 2007.
4. Krzysztof Urbański: *Gminy żydowskie Zagłębia Dąbrowskiego w II Rzeczypospolitej*. Sosnowiec 2007
5. *Z dziejów Żydów w Zagłębiu Dąbrowskim*. Pod red. Dariusza Rozmusa i Sławomira Witkowskiego. Sosnowiec 2006.
6. Wojciech Jaworski: *Żydzi będzińscy - dzieje i zagłada*. Będzin 1993
7. Marek Mrozowski: *Czeladź. Najkrótsza historia miasta*. Czeladź 2006.
8. M. Mrozowski, G. Strączek, I. Szaleniec: *Czeladź*. Czeladź 2002.
9. Kazimierz Sarna: *Czeladź. Zarys rozwoju miasta*. Katowice 1977.
10. Jerzy Terminiński: *Nasza Czeladź w XIX wieku*. Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi, Czeladź 1997.
11. Artur Rejdak: *Czeladzkie pomniki*. Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi, Czeladź 2006.
12. Artur Rejdak: *Czeladź* [w] *Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim i okolicy*. Pod red. Bolesława Ciepieli, Będzin 2004.
13. Archiuv Ben-Tov: *Moje credo. Książka o Ben-Tovie*. Tel-Aviv 1997.
14. Rabin Simon Philip Dee Vries Mzn.: *Obrzędy i symbole Żydów*. Kraków 2006.
15. *Informator Zaglembe To remember. Zaglembe Organization*. Tel-Aviv (brak roku wydania).
16. Pinkas Hakehillot Polin: *Czeladz – Encyclopedia of Jewish Communities im Poland*. Volume VII (Poland), www.jewishgen.org/Zaglembe
17. Włodzimierz Wójcik: *Spotkania Zagłębiowskie*. Katowice 2006.
18. Ariel Yahalomi: *Przeżyłem*. Będzin 2007.
19. Stanisław Wygodzki: *Wybór poezji*. Wydanie dwujęzyczne, Londyn 1987.
20. Władysław Śliwoń: *Szalom Jerusalem*, Będzin 2006.

BIBLIOGRAPHY

ARTICLES:

1. 'Nie tylko pamięć dawnych dni' (wk) [in] 'Echo Czeladzi', nr 9/1997, page 7
2. Wit Gruszka: 'Tym, co przeżyli Holokaust' [in] 'Echo Czeladzi', nr 10/1995, page 17
3. Wit Gruszka: 'Żydzi czeladzcy' [in] 'Echo Czeladzi', nr 8/1996, page 19
4. Abraham Green: 'Czeladź- pomnik Pamięci Ofiarom Zagłady' [in] 'Echo Czeladzi', nr 6/1993, page 11
5. Jarosław Wieczorek: 'Obelisk ku czci pomordowanych' [in] 'Echo Czeladzi', nr 7/1995, page 1
6. Barbara Gruszka Zych: 'Usłyszałam: nie masz nikogo' [in] 'Gość Niedzielny', nr 36/2004, page 14
7. 'Wizyta delegacji Związku Żydów Zagłębia' [in] 'Echo Czeladzi', nr 6/1993, page 3
8. Magdalena Wielgus: 'Boker tov znaczy dzień dobry!' [in] 'Echo Czeladzi', nr 10/1999, page 8
9. Wiesława Konopelska: 'Jak ptaki do gniazd' [in] 'Echo Czeladzi', nr 9/2006, page 9
10. Krzysztof Domański: 'Dom Wieczności w Czeladzi' [in] 'Zeszyty Czeladzkie', nr 2/1995, 'Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi', page 16
11. Arie Ben- Tov: 'Niczego nie zapomnieć- patrząc w przyszłość. Credo ocalałego z Zagłady'. Typescript from the collection of Eugeniusz Bliźnicki.

LITERATURE

1. Jeffrey K. Cymbler: 'Cmentarz gmin żydowskich Będzina i Czeladzi', The World Zagłębie Organisation, Cracow 2007
2. 'Zabytki kultury żydowskiej w województwie śląskim'. Silesian Centre of Cultural Heritage in Katowice, Katowice 2007
3. Krzysztof Urbański: 'Almanach gmin żydowskich województwa kieleckiego w latach 1918-1939', Kielce 2007
4. Krzysztof Urbański: 'Gminy żydowskie Zagłębia Dąbrowskiego w II Rzeczypospolitej', Sosnowiec 2007
5. 'Z dziejów Żydów w Zagłębiu Dąbrowskim'. Edited by: Dariusz Rozmus and Sławomir Witkowski, Sosnowiec 2006
6. Wojciech Jaworski: 'Żydzi będzińscy- dzieje i zagłada', Będzin 1993
7. Marek Mrozowski: 'Najkrótsza historia miasta', Czeladź 2006
8. Marek Mrozowski, G. Strączek, J. Szaleniec: 'Czeladź', Czeladź 2002
9. Kazimierz Sarna: 'Czeladź. Zarys rozwoju miasta', Katowice 1977
10. Jerzy Terminiński: 'Nasza Czeladź w XIX wieku', Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi, Czeladź 1997
11. Artur Rejdak: 'Czeladzkie pomniki', Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi, Czeladź 2006
12. Artur Rejdak: 'Czeladź' [in] 'Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim i okolicy'. Edited by: Bolesław Ciepela, Będzin 2004
13. Archiv Ben- Tov: 'Mje credo. Książka o Ben- Towie', Tel- Aviv 1997
14. Rabin Simon Philip Dee Vries Mzn: 'Obrzędy i symbole Żydów', Cracow 2006
15. The guide-book: 'Zagłębie To remember'. Zagłębie Organization, Tel- Aviv (year of edition not scheduled)
16. Pinkas Hakehillot Polin: 'Czeladź- Encyclopedia of Jewish Communities in Poland', Volume VII (Poland), www.jewishgen.org/zaglembe
17. Włodzimierz Wójcik: 'Spotkania Zagłębiowskie', Katowice 2006
18. Ariel Yahalom: 'Przeżyłem', Będzin 2007
19. Stanisław Wygodzki: 'Wybór poezji'. London 1987.
20. Władysław Śliwiński: 'Szalom Jerusaleń', Będzin 2006

Stanisław Wygodzki

*

Człowiek żywi nadzieję,
czym ją żywi i gdzie?
Skąd wie,
czym nadzieję nakarmić
i co nadzieja chętnie
je.

Gdzie szuka dla niej pokarmu?
W spichrzach szesnastowiecznych,
w neonowych sklepach,
w obszernych gmachach
zbudowanych u zbiegu dwunastu ulic?
W cieniu, który, nasłuchując,
ucho szczelnie do ściany
tuli?

Gdzie szuka dla nadziei pokarmu?
W nocy alarmu?
W sercu rozpaczey?
I co znaczy:
niechaj żywi nie tracą nadziei?
Gdzie ją gubią?
Po drodze?
Mimochodem?
W marszu?
Niechający?
W gorącym śnie?
W roztargnieniu?

Czy ktoś im nadzieję odebrać może?
A jeśli tak, to czym?
Krzykiem?
Kratą?
Milczeniem?
Czy można, milcząc,
stawiać pytania
o nadzieję?

(Z tomu *Drzewo ciemności*. Londyn 1971)

★

אָדם מטפח תקנה,
במה זינה ותיכז?
מנין ידע
במה מוינים תקנה
ומה התקנה ברצון
אוקלת?

היכן למענה מזון יחפש?
באסמים מימים עברו,
בחניות כל-בו שטופות בנאון,
בבניני פאר, רבי קומות,
ליד הצטלבות תריסר רחובות?
בצל המצמיד אָזנו לכתל
ומאזין?

היכן יחפש מזון לתקנה?
בתוך ליל אנעקה?
בלב היאוש?
ומה הפרוש:
אל לאנשים חיים תקנה לאבד?
היכן יאבדוה?
בדרך?
אגב ארח?
בהליכה?
ללא כונה?
בחלום לוקט?
בהסת הדעת?

היכול אימי לטל מהם תקנה?
ואם כן, אז במה?
בצעקה?
בסורגים?
בשתיקה?
האם בשתיקה אפשר
להציג שאלות
על תקנה?

בקצה המרוחק של בית העלמין מוצבת יד-זיכרון לזכרם של היהודים שנרצחו בגטו סוסנוביץ'. מן הראוי
כאן לצטט – כפי שעשה גם דריוש וואליריאנסקי – את דבריו של הרב הראשי לפולין כיום, מיכאל
שודריך, שאמר כך: "את מה שנהרס, לא נוכל עוד לשחזר... אבל בידינו האפשרות לשמר את הזיכרון. ^כ
שאלות רבות עדיין נותרו ללא מענה. אנו צריכים להזכיר, והן ראויות להיזכר".

הנושאים כתרים בידיהם או חובשים אותם לראשיהם, עצים שבורים באמצעם, עצי דקל תמירים, מגיני-דוד, ובן דמויות של חיות כמו נחש, חסידה ויונה. נזכיר עוד מצבה אחת בעלת עיטור בלתי רגיל: יד האוחזת במקבת מוקף בעלי עץ אלון, שכנראה באה לכבד את זכרו של המנוח שהיה כנראה במקצועו כורה או נפח ברזל.

דבר מעניין נמצא בבית העלמין של צ'לאדז', תופעה בה אמנות המאה ה-20 משתמשת ברשמים וסמלים הלקוחים מתוך התרבות ההלניסטית העתיקה, כמו למשל צורת שער מקומר ומעוטר המקשט את המצבה, ובמקביל גם מצבות המעוצבות באופן חפשי כמו זו המתארת עץ שענפיו שבורים ומוטלים סביבו. רק בבית העלמין של צ'לאדז' נמצאות דוגמאות לשימוש עיצובי נרחב עם סממנים מתוך העולם הצומח, ובעיקר בדימויים של עצים, סמלים אלו עיטרו את אבני המצבה בחלקן העליון. עיצוב אחר של מצבה המופיע רבות בבית העלמין הוא מצבות בצורת ריבועים משופעים בחלקם העליון, ובמסתיימים בצורות של עלי תלתן.

תודות למצבות בבית העלמין היהודי של צ'לאדז' נשתמרו בידינו שרידים לאמנות המודרנית המכונה "ארט-דקו" (Art-Deko, Secession). לדאבוננו, העיטור היפהפה והמוכר של "קרן השפע", המעיד על עושר ורווחה, שהיה רווח באמנות היהודית, הולך ונעלם מן האבנים בשל פגעי מזג האויר. כמעט כל אחת מ-2800 המצבות בבית העלמין של צ'לאדז', ובמיוחד העתיקות שבהן, נושאת בראשה את האותיות "פ. נ." שמשמעותן בראשי-תיבות עבריות: "פה נטמן" או "פה נקבר", ולאשה "פה נטמנה/נקברה". בין הכיתובים המתעדים את מעצבי המצבות, ה"קרדיט" של היוצרים, אנו מוצאים חרשי אבן מן המקומות כמו אולקוש, בנדז'ין, סלבקוב, וגם כיתוב כזה: "ש. רוטר, בנדז'ין, רחוב טשלדזקי 17". כשהכוונה כנראה לרחוב צ'לאדז'קה בבנדז'ין.

לוחות זיכרון לתורמים, אותם נהגו לקבוע בכניסה לבתי התפילה ולבתי המדרש, במסדרון או גם בתוכם, לאות כבוד לתורמי ומחזיקי בית התפילה, האם נותרו כאלה בצ'לאדז'? קשה לקבוע בוודאות אם ישנם כאלה, על כל פנים כמה כאלו נמצאו באזור זגלמביה.

בבית העלמין של צ'לאדז' ביקרו ומבקרים, באופן קבוע מזה שנים, קבוצות מישראל, הן של צעירים והן של מבוגרים. עבורם זהו אחד הרגעים החשובים והמרגשים ביותר בביקורם הקצר בפולין.

כפי שקריסטוף דומנסקי כותב במאמרו "בית נצח" (Krzysztof Domański, 'Dom wieczności'), בית הקברות בצ'לאדז' הוא השמרני ביותר בכל שלונסק-עילית. לא רק מספר המצבות וצורתן מעידים על כך, אלא יותר מכל צורת הקבורה, המפרידה בין שני המינים. כמובן, שהיו גם מקרים שבהם נהגו באופן היוצא מן הכלל ולא הפרידו בין נשים וגברים.

המספר הגדול של צורות המצבות השונות מושך את תשומת ליבו של כל מבקר. המצבות, רובן ככולן, בנויות כאבן עומדת אנכית, כמנהג אשכנז בדרך כלל. לעיתים קרובות קושטו המצבות בעיטורים וקישוטים. שלוש מצבות עם עיטורים מודרניים וצבעוניים שחודשו נשתמרו בבית העלמין של צ'לאדז', ונשמרו בהן הצבעים המסורתיים: חום – לבסיס ולחלק המרכזי. ירוק – צבע עלי עץ האלון. צהוב – צבעה של הציפור העומדת על הענף. הכיתוב בצבע כסוף. חוץ מבצ'לאדז' ניתן לפגוש כדוגמתם גם בצ'שין (Cieszyn) ובסלבקוב (Śląsk). בבית העלמין בצ'לאדז' ניתן להבחין גם בכמה מצבות שנבנו בצורה שונה; מצבות כאלו שצורתן כשל אובליסק, כאלו שנבנו בדמות סרקופג, כאשר המצבה מונחת אופקית על הקרקע, והנדיר יותר – כ"אוהל", כלומר ציון מקורה, כמו זה של הרב פנחס מנחם יוסטמן נפטר בשנת 1920.

צורות אדם וחלקי גופו ופניו מעולם לא היו נושא לאמנות עיצוב המצבות עבור יוצאי אשכנז, ולכן צורות המתארות אדם לא יופיעו על מצבות, שכן הפסיקה הרבנית האשכנזית החמירה בהקשר לציווי "לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ" (ספר שמות כ, ד), וכללה האיסור כל דמות אדם מכל סוג. מנגד מוטיבים סימבוליים רבים ומתקופות שונות מופיעים, בהם מוטיבים מישראל העתיקה, מוטיבים מיסטיים מימי-הביניים ומוטיבים שמקורם בתורה שבכתב.

ביניהם אנו מוצאים: מנורות, בעלות מספר קנים משתנה, חמישה ששה שלשה או שני קנים, המופיעות על מצבותיהן של נשים, כי זהו תפקידה הראשי בהכנות לקראת קבלת השבת – להדליק את נרות השבת. מופיעים קנקני מים לנטילת ידיים, עם אגן רחיצה או בלעדיו, על מצבות הלויים שתפקידם הידוע – כמשרתיהם של הכהנים – ליטול את ידי הכהנים בטרם עלותם אל הדוכן לברכה. יש את שתי כפות הידיים הנשואות לברכה על מצבות הכהנים, שזהו כיום הביטוי העיקרי להיותם כאלו – "ברכת כהנים". ישנם עיטורים של כנפיים, ארונות ומדפים המלאים בספרי קודש, עיטורים בצורת ספרי תורה, אריות

שנפטרה בשנת 1906, והאחרונה שבהן, כבר לאחר המלחמה, שייכת לדוד סיבק משנת 1948. מידע שונה ניתן בספרו של דריוש ואלריאנסקי "שרידים של תרבות יהודית על אדמת שלוסק" (Dariusz Walerjański, 'Zabytki kultury żydowskiej w wojwództwie śląskim'), שם נטען שהקבורה האחרונה במקום מאוחרת הרבה, והיתה בשנת 1973. קימבלר גם מסביר את משמעות הסמלים והכיתובים האופייניים מופיעים על המצבות.

בתחילה היה בית הקברות פרוץ מכל רוחותיו, המקום לא גודר ולא נשמר. בתקופה שאחר המלחמה, ובאווירה העוינת ששררה אז היה המקום יעד למעשה חוליגניות וסבל מהזנחה ומהרס. קימבלר כותב: "כאשר ביקרתי לראשונה בבית הקברות היה מצבו קשה ומעורר רחמים. לא קל היה להתהלך בשדה בשל הצמחיה הסבוכה שגדלה בו פרא, זאת מעבר למספר עצום של מצבות מושלכות ארצה וקברים נפולים. בשדה היו בורות שבקלות ניתן היה להיתקל בהם".

כשנתיים מאוחר יותר, בשנת 1988, ניצול שואה בשם מונייק סטאבסקי, תושב צ'לאדז' בעבר החי בגרמניה מזה שנים רבות, כיסה את הוצאות שיפוץ בית הקברות מכיסו. המצבות הנותרות הוקמו מחדש, והוצבו על בסיס בטון מחוזק. בית הקברות גודר, הוצב בו שער, והמפתח הופקד למשמרת אצל הגברת זופיה גובלה המתגוררת בסמוך לכניסה לבית העלמין וזמין בכל עת לכל החפץ לבקר במקום. ביתה שימש בעבר כ'בית הטהרה', בו נרחצו הנפטרים והולבשו בתכריכים לקראת הקבורה.

כיום האחראי על המקום הוא דניאל חדש, חבר בהנהלת הקהילה היהודית של קטוביץ.

להלן נוסח הכיתוב על אחת מאבני הזיכרון בבית הקברות המספרת על פעלו של מונייק סטאבסקי: "בית עלמין זה חודש בשנת 1988 ע"י מונייק סטאבסקי שנולד וגר בצ'לאדז' לזכרם המבורך של בני משפחתו: אביו אברהם בן יצחק, אחיו יצחק, אחותו פלה, אמו שרה בת מרדכי גרוסמן שהלך לעולמו בט"ו באב תרצ"ה (1935) ונקבר ג"כ כאן".

אחר שנים רבות, בשנת 2007, חבורה של וונדליסטים פרצה לבית הקברות שוב והרסה כ-70 מצבות. הפעם עורבו המשטרה והמיליציה המקומית בתקרית, אך ידם לא השיגה את הבריונים.

לידתה של קהילה

רק בתחילת המאה העשרים קיבלה הקהילה את אישור הרשויות להוות קהילה נפרדת ועצמאית. למרבה האבסורד, את האישור הסופי לכך קיבלה הקהילה דווקא משלטונות הכיבוש הגרמני בזמן מלחמת העולם הראשונה. לפני כן כל התושבים היהודים היו משוייכים אוטומטית לקהילה היהודית בבנדז'ין. לפי ג'פרי קימבלר, הרב הראשון ב צ'לאדז' היה נכדו של אלתר נחום צ'לאדז'ער, בחור בן 21 ששמו היה שלמה שיינל. הרב האחרון בצ'לאדז' היה הרב אליעזר ליפמן צבי הלוי לעוונטאל. בנייתו של בית הכנסת, בית התפילה היהודי, החלה עם סיום מלחמת העולם הראשונה. חברי הוועד של בית הכנסת היו מנכבדי הקהל ומטוביו, וביניהם היו: חיים שוויצר, בריס היידה, יעקב גלבהרד, שאול שוורצבאום, נחמיה שטרוכלין וחיים ווינברג.

יהודי צ'לאדז' היו אנשים דתיים. ביניהם היום חסידים רבים, בדרך כלל – מחסידיו של האדמו"ר מראדומסק, של האדמו"ר מגור (Góra Kalwaria), מחסידי סוכאצ'וב ווולברום, לכל אחת מקבוצות החסידים היה בית תפילה משלה, שנקרא "שטיבלאך".

בית החיים של צ'לאדז'

עם גדילתה והתפתחותה של הקהילה היהודית בצ'לאדז', נוצר הצורך המיידי לפתוח שדה קבורה נוסף, שכן זה שפעל בבנדז'ין לא ענה עוד על צרכי שתי הקהילות. בהחלטה משותפת של שתי הקהילות, בבנדז'ין וצ'לאדז', נפתח בית קברות חדש בצ'לאדז' בחלקה הממוקמת ליד רחוב בבנדז'ינסקה. השדה היה בגודל של 1.5 הקטר (15,000 מ²), ועמד בשורה אחת עם הגדולים שבבתי הקברות שבזגלמביה. ע"פ כללי ההלכה המחמירים שנהגו בשדה, הונהגה הפרדה ע"פ מין הנפטר – אנשים נקברו בצדו האחד של השדה, מימין, והנשים בצדו האחר, משמאל. בספרו שהוזכר לעיל מתאר ג'פרי ק. קימבלר את בית העלמין בצורה טובה. הוא כותב שמראה המצבות מלמד אותנו רבות על אופייה של הקהילה שחייתה כאן בצ'לאדז'. כמו כן הוא מציין את מיקום מצבתו של הרבי הידוע מבנדז'ין, רבי צבי חנוך הניך הכהן לזין, שנפטר בשנת 1935, את ציוני קברות חסידיו ובני משפחתו של הרבי. המצבה העתיקה ביותר היא זו של גלה רבקה רפפורט

סטניסלב (שעיה) וויגודסקי

★

בטָרם מְקָאן נֶצַח
סוּפּוֹת יַעֲבִירוּ בִיעָף אֶת הַבַּיִת,
בטָרם מְקָאן גִּלְדֵּי,
מִי בַחֲדָרִים יִסִּיר,
לְאַחֵר שְׁנֵעֵלֶם,
מִי הַדֹּלֶת יִטְרַק?

Symboliczny klucz do miasta wręcza Abrahamowi Greenowi – Honorowemu Obywatelowi Miasta Czeladź burmistrz Marek Mrazowski, Czeladź 2006./ The mayor Marek Mrazowski is passing the symbolic key to the town, to the Honorable Citizen of the Town Czeladź- Abraham Green, Czeladź 2006

Chwile wzruszeń, radości, wspomnień. W serdecznym uścisku z Eugeniuszem Bliźnickim.
Moments of impressions, recollections. In sincere embrace with Eugeniusz Bliźnicki.

W uroczystości nadania Abrahamowi Greenowi godności Honorowego Obywatela towarzyszyła żona Blanka, Czeladź 2006./ While Abraham Green was admitted the privilege of the Honorable Citizenship, his wife- Blanka accompanied him, Czeladź 2006.

Gratulacje składa Zygmunt Machnik, Czeladź 2006.
The congratulations are given by Zygmunt Machnik, Czeladź 2006.

"כציפור השבה אל קינה..."

בשנת 2006, אירוע בעל חשיבות מרובה התקיים ב'צ'לאדז'. מועצת העיר 'צ'לאדז' החליטה לעניק אזרחות כבוד לאברהם גרין. המעמד התקיים ב-22 לאוגוסט, ואברהם גרין הגיע אליו בלוויית אשתו בלנקה ובתו אנטה, וכמו כן נכחו בו: שגריר ישראל בפולין, מר דוד פלג, נציגי הרשויות הקהילתיות והרשויות האדמיניסטרטיביות של שלונסק, נציגי הקהילה היהודית בקטוביץ', ראש העיר ונשיא מועצת העיר 'צ'לאדז', וכמו כן משפחתו הקרובה של אברהם גרין וחבריו, כשביניהם גם נוכח אריאל יהלומי (ארתור דימונט, יליד זביירציה, (Zawiercie), מחבר הספר 'ניצלת' ('Przeżyłem'), שפורסם ב-2007, ובו מתאר את הביוגרפיה המיוחדת והדרמטית שלו, ואת האירועים שעברה משפחתו).

אברהם גרין הוא אישיות מאד מיוחדת עבור 'צ'לאדז'. הוא נולד בבית דירות ברחוב ביטומסקה מס' 35, ואחר כמה שנים עבר עם כל משפחתו לבית מגורים בסמוך לבית הכנסת, ברחוב שנקרא באותו זמן מילוביצקה, וכיום נקרא קטוביצקה. באחד מביקוריו בעיר 'צ'לאדז' הוא מצא בבית העלמין את מצבתו של סבו יעקב. עיר מולדתו היתה תמיד איתו בכל חייו, וכך אמר בטקס: "היום אני מקבל תואר שהוא בעל ערך רב עבורי, תואר המנציח את כל יהודי זגלמביה. אך אני זוכר מהיכן באתי - מצ'לאדז'. אני נולדתי כאן, כאן ביקרתי בבית הספר, חייתי כאן עד אשר מלחמת העולם החלה. כאן הייתי כלוא בגטו, ומכאן נשלחתי למחנות הריכוז. מאז לא ראיתי עוד את משפחתי". כך אמר אברהם גרין בהתרגשות.

אמו של אברהם גרין, חנה היידה גרין, היתה מעמודי התווך של הקהילה ואשה בעל זכויות רבות. אחר שגורלה נחרץ בשנת 1942, זיכרונה היקר שמור בליבם של רבים. היא היתה מעורבת בפעילות החברתית, בהנהיגה את אירגון הנשים היהודיות, אספה תרומות ועזרה למשפחות יהודיות עניות, וכ"כ ניהלה את חברת "ביקור חולים". חנה גרין היתה גם נציגה במועצת העיר.

אברהם גרין זוכר היטב את שמות הרחובות בצ'לאדז', ומספר לכתו ונכדיו על עיר הולדתו. היה זה ב-1988 כאשר ביקר בצ'לאדז' בפעם הראשונה אחר השואה. כאשר עמד מול הבית שהיה בית הולדתו ברחוב קטוביצקה כל הזיכרונות הרחוקים שבו לתחייה. "האשה שעמדה אצל החלון קראה לעברי: מי אדוני? נכדה של חיידה? עניתי: כן. והיא שאלה: של מי מבניה? ברק? אנדז'יה? פלה? היא מגתה את שמות שלושתם כאילו רק אתמול ראתה אותם..." (מתוך ראיון עם ברברה גרושקה-זיך שפורסם בשבועון "אורחי יום ראשון", (Gość niedzielny)). מאז חזר הוא לכאן עוד פעמים רבות, והוא ישוב עוד שוב ושוב...

תיכון: מגדלנה וויגלוס ומרתה גיארט. הביקור בן מספר הימים שכלל השתתפות בפגישות לימודיות
 וחינוכיות ישאר ללאורך זמן בזכרונם של אותם אנשים צעירים, ובמיוחד הפתגם שראו על שערי מוזיאון
 "בית התפוצות" באוניברסיטה בתל אביב: "זכור את העבר, חיה את ההווה, האמן בעתיד!".

Zygmunt Machnik – jako burmistrz Czeladzi, składa kwiaty pod macewą upamiętniającą Holocaust na cmentarzu w Czeladzi, Czeladź 1993 r.

The vicevoivode of Silesia Zygmunt Machnik while honoring the 'macew', that commemorates the Holocaust on the burial place in Czeladź, Czeladź 1999.

Przy obelisku w Czeladzi Abraham Green, Czeladź 2006 r.
 Abraham Green is giving a speech beside the obelisk, Czeladź 2006.

אברהם גרין (נולד בצ'לאדז' ב-1928) מספר על רגעים דרמטיים בהם הועמדו היהודים בפני הוראה בלתי אפשרית, כך מספר בעת ביקור בעיר: "בית הכנסת שעמד כאן לא הועלה באש, הוא נחרב בידי היהודים עצמם בפקודת הנאצים שכינונו אליהם מכוונות יריה. אותם יהודים נאספו מן הרחובות מילוביצקה וסטשינה. אני גרתי פה בבית שממול וראיתי את אחי עושים במלאכת ההרס. בתחילה עמדו היהודים ובכו, אך מיד אח"כ החלו לעבוד. לאחר מכן, התפללו לאלוהים בבקשת סליחה".

מקומות וזכרונות אחרים, שעדיין מצפים שסיפורם יתועד, נשארו רק בזכרונם של האנשים, הספר הזה עדיין פתוח.

שלום

כדאי לציין בהזדמנות זו שהקשר בין העיר צ'לאדז' ובין "הפדרציה של יהודי זגלמביה דומברובסקי" נמשך כבר שנים רבות. נסתפק באיזכור אירוע אחד, תצוגה תחת השם: "מונומנט להשמדה – קרבנות צ'לאדז'" שנערך בהר ציון בירושלים בשנת 1970, לציון 25 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה. לאותו אירוע, כפי שמדווח אברהם גרין, הגיעו 75 מתושבי צ'לאדז' לשעבר (פלה קוניארסקה, צבי סטרושליץ, יוסף גלבארד, לאה מגר-צוקרמן, ריבציה גרושקה-בסרגליק, אברהם גרין). נר תמיד הודלק לזכר נשמות ששת המיליונים שנרצחו, ולאחר מכן נערכה תפילה לזכרם של יהודי זגלמביה ושל יהודי צ'לאדז' שהלכו לעולמם מיד אחר המלחמה.

באזירה מרוממת נישאה תפילת הקדיש לזכרם. גרין מציין שזו היתה הפגישה בעלת המשתתפים הרבה ביותר מיוצאי צ'לאדז' מאז ימי השואה.

מעבר לאבן הזיכרון בעלת הכיתוב "צ'לאדז'", עוד אבן זיכרון אחרת הוצבה ועליה חרוטה המילה "פיאסקי" (Piaski), שם אחד האזורים בעיר.

שנות התשעים הביאו לחיזוק הקשרים ההדדיים הקבועים. לדעתו של אברהם גרין, אותה הביע באחד מביקוריו ב צ'לאדז', הדור הצעיר חייב להכיר לא רק את המקומות השמורים בזיכרון, אלא גם את החיים האקטואליים של הפולנים, ולשתף פעולה עימם. לכן, באוגוסט 1999, קבוצה של צעירים מתושבי זגלמביה ביקרה בישראל ע"פ הזמנת "הפדרציה של יהודי זגלמביה דומברובסקי", ובתוכן גם שתי בנות-

Arieh Ben-Tov dzieli się wspomnieniami z czasów Holocaustu z papieżem Janem Pawłem II, 1990 r. / Arieh Ben-Tov shares his recollections from the times of Holocaust with the pope Jan Paweł II.

יהודי מזגלביה מבקרים מדי שנה את המקומות בהם הותירו את עקבותיהם. הם מבקרים גם בצ'לאדז', ובמיוחד בבית הקברות שברחוב בנדז'ינסקה (Będzińska). אך עדיין ישנם מקומות רבים בעיר הראויים להיזכר. האובייקט המשמעותי ביותר היא האנדרטה, שהוקמה ע"י רשויות העיר והוצבה היכן שעמד בזמנו בית הכנסת המקומי, ליד רחוב קטוביצקה (Katowicka) שבעבר נקרא מילוביצקה (Milowicka); בית הכנסת נחרב בשנת 1940. על האנדרטה חרוט הכיתוב הבא בפולנית ובעברית: "במקום זה עמד בית התפילה של יהודי צ'לאדז' אשר נהרס בידי הנאצים שפלשו לפולין בימי מלחמת העולם השנייה". ההחלטה להקדיש את המקום לזכרם של היהודים נתקבלה בידי מועצת העיר של צ'לאדז' ב-29 ליוני 1995, והאנדרטה הוצבה שם ב-10 לאוגוסט של אותה שנה.

השתתפו בטקס מנהיגי "הפדרציה של יהודי זגלמביה דומברובסקי", בהם היה גם דר. אריה בן-טוב, וכן נשיא "התאחדות היהודים יוצאי זגלמביה דומברובסקי בישראל" – אברהם גרין. לפי לוח השנה היהודים הטקס התקיים בשנת תשנ"ו.

"הוא יעשה שלום עלינו..."

אריה בן-טוב ואברהם גרין

פעילותו של דר. אריה בן טוב (הסנברג) – נולד בבנדז'ין ב-1923 ונפטר בתל-אביב ב-1996 - תוארה בספרו של בנו, אחיטוב בן-טוב "אני מאמין". בזמן ביקורו של אריה בן-טוב בצ'לאדז' הוא התבטא: "עתה, כאשר אנו, ניצולי השואה, איננו גרים יותר בפולין עוד, ואנו אזרחי המולדת העברית החפשיה, ישראל, עדיין פולין תמיד בזכרוננו". הוא הביע את אמונתו בכך ש"זיכרון השואה אינו אמור רק להשתמר בבתי הקברות, אלא גם להילמד בבתי ספר ובאוניברסיטאות, לא רק בין קומץ ניצולי השואה, אלא גם בכל מקום בעולם, היכן שזכויות אדם אינן מובטחות. יש לראות את העתיד, כמו גם את ההווה, אך לא לשכוח את העבר". דר. אריה בן-טוב היה לא רק נשיא "הפדרציה של יהודי זגלמביה דומברובסקי", אלא גם המנהל הכללי של "הצלב האדום הבינלאומי", וכתב את הספר "הצלב האדום מאחר" (Czerwony Krzyż się 'spóźnia). להנצחת בן-טוב ואת פועלו למופת הוקם בישראל המרכז לחקר ההשמדה, תחת חסותו של אריה בן-טוב, ובניהולו של בנו, אחיטוב בן-טוב.

BEKANNTMACHUNG

Auf Anordnung der Geheimen Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Kattowitz, und des Sonderbeauftragten des Reichsführers SS und Chef der Deutschen Polizei für fremdvölkischen Arbeitseinsatz in Oberschl. haben sich

sämtliche jüdische Einwohner von Czeladz (^{beschäftigt} und ^{unbeschäftigt}) familienweise

am 7. August 1942 um 8 Uhr früh an der Paul Kellerstr. 27-a (Baracke) zwecks Abstempelung der Lichtbildausweise und Überprüfung ihrer Beschäftigung mit sämtlichen Ausweisen einzufinden.

Wer zur festgesetzten Zeit am Sammelpunkt nicht erscheint, wird zur Überprüfung nicht zugelassen und verliert die Berechtigung zum Aufenthalt in Ost-Oberschlesien.

Wir machen die jüdische Bevölkerung aufmerksam, dass obiger Anordnung der Behörden unbedingt Folge zu leisten ist.

**Ältestenrat
der jüd. Kultusgemeinde
Czeladz**

(--) Abram M. Israel Pozmantir

Czeladz, den 4. VIII. 1942

קילינסקיגו (Kilińskiego), וכן גם בכיכר השוק.

בתקופה שבין המלחמות, היו לקהילה מוסדות יציבים משלה, בית כנסת, בית מרחץ ומקווה, שני בתי ספר יסודיים - עבור בנים ועבור בנות. רוב הציבור שבחר בחינוך כללי-חילוני לילדיו שלחו אותם לבית הספר העירוני ברחוב בנדז'ינסקה (Będzińska).

לשם לימודים בבית ספר תיכון נסעו התלמידים בקביעות אל העיר בנדז'ין הסמוכה, לבית הספר שנוהל ע"י ה'אגודה', ונקרא בשם "יסודי התורה".

ההשמדה

המלחמה העולמית השניה היתה עבור היהודים ב צ'לאדז' טראומטית ביותר. ב-1940 כל הרבוש היהודי הוחרם, וחויבו לנהל רשימות של כל היהודים התושבים בעיר. שנה מאוחר יותר, הקימו הנאצים את הגטו עבור היהודים באזור הדרום-מזרחי של העיר בין הרחובות: וונסקה (Wąska), קמיינה (Kamienna) וספוקוינה (Spokojna), וריכזו בו את כל יהודי צ'לאדז', לשם העברתם לגטו בבנדז'ין (שנקרא בשם – קמיוקה 'Kamionka'). שם הם המתינו לדרכם האחרונה, לאושוויץ. הגטו בצ'לאדז' חוסל בשנת 1942. כפי שכותב אהרן גלבארד (חי ב צ'לאדז' בין השנים 1894-1942) בזיכרונותיו, רק מעט יהודים נותרו בחיים בשנת 1943. מבין 2000 היהודים שחיו במקום בעבר רק 40 שרדו, וגם הם התפזרו למקומות שונים. (הזכרונות פורסמו בספרו של ג'פרי ק. קימבלר – "בית הקברות היהודי בבנדז'ין ובצ'לאדז'") (Jeffrey K. Cymbler. 'Cmentarz gmin żydowskich Będzina i Czeladzi')

Kurs kroju i szycia R. I. Goldszajna w Będzinie. Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie. / Course in steps and sewing, by R. I. Goldszajn in Będzin. Photo. Studio Arciszewski. The Museum of Zagłębie in Będzin.

הפריחה של היהודים באה להם בעקבות פתיחת המכרים באזור, דבר שנתן להם את יכולת לפיתוח המלאכה והעסקים. היהודים היו סוחרים, פועלים ובעלי מלאכה. היו להם מאפיות, היו בהם חייטים, סנדלרים (ליאון נובק, שצוואתו מצוטטת ב'Almanach gmin żydowskich' 'גנזך הקהילות היהודיות' מציין את: הסנדלר המפורסם – יוסף קליינמן. קצבים – הייניך בלאך והנקיל הוניגמן, ויוסף הרשקוביץ', שניהל את בית המרקחת Compositio). היה גם בית בורסקי שבעליו היו יהודים. הם גם עסקו ברוכלות, במכירת מוצרים משומשים ובהשכרתם, לא רק לתושבים המקומיים אלא גם מחוץ לגבולות העיר. בזמן מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1921, מנתה הקהילה היהודית 682 נפש, והיוותה ארבע אחוזים מהאוכלוסיה הכללית בעיר.

היהודים ניהלו פעילות חברתית רחבת היקף, וכן היו להם מושבים במועצת העיר (בשנת 1917 נציגיהם היו: חיים שוויצר, אליהו בורוכובסקי, הרמן הכניק וחנה היידה גרין) ובהנהלת העיר בפועל. קופת גמילות חסדים (Kasa Dobroczytna) הופעלה במלא המרץ, כמו גם חברות כמו "ביקור חולים" (Towarzystwo Opieki nad Chorymi) שטיפלה בחולים עניים ודאגה לצרכיהם, "הכנסת כלה" (Towarzystwo Ubogich Narzeczonych) שדאגה לחתונתם של בני זוג שאין בידיהם היכולת הכלכלית, וכן ארגון הנשים (Frauen Fer) נטל חלק בפעילות (בראשו עמדה אשת הרב לעווענטאל, וחברות בו היו: לייצה רייכניק, חנה גרין, איטלה גלבארד וכמו גם אחרות), ומעל לכל ה"חברא קדישא" (Towarzystwo Ostatniej Posługi), שטיפלה בנפטרים להכינם לדרכם האחרונה ודאגה לצרכי הקבורה שלהם. הפעילות החברתית והערבות ההדדית היו עבור היהודים חובה דתית לא פחות ממחויבות חברתית כלפי הזולת.

ב-1937 היה יוסף גולדברג לבעליו של בית החרושת לקרמיקה 'יוסיפוב' (Józefów) בצ'לאדז' (בית החרושת עדיין פועל).

ב-1938 היו חברים בקהילה היהודית 1126 אנשים, והם היוו יותר מחמישה אחוזים מן האוכלוסיה הכוללת בעיר.

היהודים גרו ברובם ברחובות הבאים: בנדז'ינסקה (Będzińska), גרודז'צקה (Grodziecka), ביטומסקה (Bytomska), פירצקייגו (Pierackiego), מילוויצקה (Milowicka), שפיטלנה (Szpitalna),

Dom i piekarnia u zbiegu ulic Reymonta i Nowopogonińskiej przed II wojną światową do rodziny Gelbardów. The house and bakery at the crossing of the Reymont - and Nowopogonińska- Street, which belonged to the Gelbard's before World War II

Ulica Kilińskiego. W tym domu urodził się Moniek Stawski. The Kilińskiego Street. In this house, Moniek Stawski was born

Garbarnia przy ulicy Niwa. Te mury zapewne pamiętają Abrahama Greena, który pracował tu jako 12-letni chłopak. The tannery in the Niwa Street. Those walls probably still remember Abraham Green, who worked here as a 12 year old boy.

ייסודה

כאשר בשנים 1443-1792 היתה צ'לאדז' שייכת לנסיכות סייברסקי, תחת הבישופיות הקראקובאית, התיישבות היהודים באיזור היתה מאד מוגבלת. הם יכלו לגור באותו זמן רק בבנדז'ין, כארבעה קילומטרים מצ'לאדז'. אחרי חלוקת פולין השניה (ב-1792) מצאה עצמה תחת שלטונה של הממלכה הפרוסית, בחבל ארץ שנקרא שלונסק החדשה. מלך פרוסיה פרדריק ווילהלם התיר ליהודים לסחור בעיר אך לא לדור בה. ב-1800 יצאה מברלין ההוראה הממלכתית "התקנות בדבר התיישבות היהודים באיזור פיליזה וסייבו" בהן ההוראות לגירוש יהודים שאינם בני המקום, להכין רשימה של יהודים המתגוררים במקום ולהעניק להם דרכונים, וכן לחייב את כל אלו שנקראו רק בשמם שניתן להם בטקס ברית המילה, בשם אביהם או בשם המקום ממנו באו, להשתמש בשמות משפחה. בשנת 1813 צוינו רק מקרים בודדים של התיישבות יהודים במקום. ההתיישבות המשמעותית הראשונה של יהודים בעיר צ'לאדז' החלה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, כאשר צ'לאדז', אחר סיפוח נוסף, הפכה להיות חלק מן האימפריה הרוסית, ועקב כך הפכה צ'לאדז' להיות עיר גבול. שלטונות הצאר אסרו על היהודים להתיישב בעיר, כיון ששכנה 21 ק"מ מן הגבול האוסטרי-פרוסי, וחל איסור על התיישבות יהודים באיזורי ספר. ג'פרי ק. קימבלר (Jeffrey K. Cymbler) טוען בספרו – בהתבסס על אגדה מקומית – שהמשפחה הראשונה שתקעה יתד במקום היתה משפחת שוויגר שקיבלה היתר לפתוח חנות במקום, אם כי נאסר עליה להתגורר שם. מקורות אחרים מציינים דווקא את אלתר נחום מהעיר וולברום, או בכינויו "אלטר נחום צ'עלאגר", או שבפשטות נקרא "חלטיק הזקן", כיהודי הראשון שגר בעיר (הוא גר בבית מספר 6 בסמוך לכיכר השוק).

בשנים הבאות הופיעו בעיר המשפחות: פרומר, שוויצר, קליין, הייד, רוזנברג, ברין, קליינמן, ברמן, רייכניק, שטרוכליק ופישמן. היהודי הראשון שנולד בצ'לאדז' היה מיכל פסקה, בנם של חיה שרה למשפחת שטייניק ושל שמואל אייזיק פסקה, כך לפי הרשומות בפנקס העיר בנדז'ין מה-20 למאי 1835. (עד שנת 1929, כל רישומי הלידות, הפטירות והנישואים של היהודים בעיר היו נרשמים בעיר בנדז'ין).

ב-1885 הוקם בית הספר היהודי הראשון בעיר.

Foto. Studio Arciszewski, wł. Muzeum Zagłębia w Będzinie. / Photo: the Museum of Zagłębie in Będzin.

סטניסלב (שעיה) וויגודסקי

לאמי

עוד עליך אי־פעם אכתב,
עוד אליך אי־פעם אחר.
היום אקדיש לך את הדומיה
אותה נתת לי לפני דור.

אך לא אשיר לך שירים עכשו.
הן לא אדע עוד. אין בכחי.
ירחשו לך העצים הרכונים
מעל לאו־שונצים בנהי חרישי.

עוד רק אוכל ביבבי
לזרם מעליך עם הזמן שאחר,
להיות לליל עפרך –
לרחש, לחשוף, ליצר.

שיתוף פעולה מיוחד ומרגש ישנו עם "התאחדות היהודים יוצאי זגלמביה דומברובסקה". העיר צ'לאדז' היתה מלפנים עדת ראייה לשני מצבים; חיים משותפים מופלאים, ואירועים טרגיים. אנשים שחיו כאן יחדיו, בנו את העיר יחדיו ונתנו לה את חייהם כוחם ומרצם, ומנגד, המוות שהשתולל ברחובות ופגע באנשים תושבי העיר שעשו בה את כל חייהם מזה עשרות בשנים. לכן, כל שריד המעיד על חיים יהודיים וחיי היהודים בעיר צ'לאדז' נשמר בכל לב, כי נשארו מהם אך מתי מעט, והשאירו הם אחריהם כה הרבה...

ארגון יוצאי זגלמביה

**ZAGLEMBIE ORGANIZATION
ISRAEL**

צ'לאדז' פיתחה מערכת שלמה של שיתוף פעולה הדדי ברמה הבינלאומית ששותפים לה רבים וטובים: השלטון העצמי המקומי, אנשי תרבות ורוח, אמנים ועוד, וחברים בה אנשים רבים, ארגונים חברתיים פעילים, ורשת שלמה של מועדונים הפזורים בכל רחבי העיר. מעל לכל, השיתוף הבינלאומי הוא מקדם מוצלח לטובת מוסדות חינוך בעיר כמו בתי הספר, שתלמידיהם מבקרים בתקופת הקיץ את חבריהם מן המדינות המשתתפות בפרוייקט, ובכך לומדים על מורשתם, תרבותם והווי חייהם, וגם רוכשים בכך חברים רבים חדשים, ויוצרים קשרים ארוכי טווח עמם. במקביל, חברים מן העולם ומן הערים הסמוכות מתארחים בעיר במסגרת הפרוייקט, ויש להם את ההזדמנות לסייר באחד המקומות המדהימים ביותר בכל שלוסנק ופולין. צ'לאדז' היתה בשיתוף פעולה כזה עם צרפת זה למעלה מ-30 שנה, ועם אוקראינה ולטביה בשנים האחרונות. הונגריה הצטרפה בשנת 2007. מעבר לזה, החלו להירקם יחסים חמים עם ילידי העיר צ'לאדז' החיים במדינות אחרות, קרובות ורחוקות, מזה עשרות בשנים, ואפילו הגיעו אל כאלו המתגוררים בעברו השני של הגלובוס, באוסטרליה.

בין המאות ה-20 וה-21 שינתה צ'לאדז' את פניה שהיו לה מלפנים. העיר קיבלה פנים חדשות; ידידותית יותר לתושביה ולסביבה, והיתה לאחת הערים ה"ירוקות" יותר בשלונסק ובכל ערי זגלמביה דומבורובסקי. במנותק ובסגירות בחלל עירוני הפרטי שלה, הפכה העיר להיות אי של שקט ויציבות.

העיר החלה להתפתח בכיוונים רבים, שונים מאלו שבעבר; שוב, בשל מיקומה בסמוך לצומת תחבורה, ובשל הסמיכות למרכזי יישוב רבים אחרים, ותוך שיתוף פעולה עמהם, הפך גוש הערים שכלל גם את העיר צ'לאדז' לגוש החשוב והמרכזי בשלונסק כיום.

הרבה אתרים מעניינים וייחודיים מן העבר בן מאות שנים של תעשייה עירונית, כמו המכרה 'סטורן' מתחילת המאה העשרים, שתוכנן ע"י ארכיטקטים מן השורה הראשונה, מקובלים באירופה כאתרי עניין תיירותי. האתרים המעניינים ביותר הם: בית הגילדה ('Dom Zborny'), תחנת הכוח, בניין המנהלה הראשית, הווילה של מנהל המכרות, שכיום נקרא 'הארמון שתחת העמודים' ('Pałac pod filarami'). על כל מבקר בצ'לאדז' לראות את הארמון עם כל עיצוב הפנים המפואר שלו, ואם יתמזל מזלו של המבקר תהיה לו ההזדמנות ליהנות מתערוכה מתחלפת או ליהנות מקונצרט מוסיקלי אקראי.

המבקר יוכל גם ליהנות מביקור בתחנת הכוח המונומנטאלית של מכרה הפחם 'סטורן', היכן שבינות למכונות ולמתקנים, שעדיין זוכרים את בעליהם הראשונים קרול שייבלר ואלפרד בידרמן מלודז' (Łódź), ממוקמת גלריה לאמנות מודרנית 'אלקטרוניה' ('Elektrownia'). המקום הפך לאתר תיירות מבוקש לא רק עבור חובבי אמנות מודרנית בלבד כי אם גם עבור מה שקרוי "תיירות תעשייתית". אין עוד בנין בשלונסק שנשמר בצורה טובה כל כך.

השנים האחרונות מביאות עימן שינויים בעיקר במה שקרוי "כלכלה של חג המולד", כאשר ציון הדרך הבולט ביותר בשטח זה הוא הקמתו של המרכז המסחרי I-M (בו הסופרמרקט הראשון בפולין!), ומרכזי שירות ומסחר אחרים. הרבה חברות בינלאומיות למסחר, שיווק ושירות מצאו את מקומם בעיר ומסחרן פורח בה. לאחרונה הקימה העיר צ'לאדז' את הפרוייקט 'השער הכלכלי לשלונסק' ביחד עם הערים השכנות, שקיבל חיזוק פיננסי מכספי קרנות האיחוד האירופי.

Ulica 17 – Lipca – typowa zabudowa lat 50. XX w. The 17th May Street - the typical building in the fifties of the 20th century

Unikatowa architektura dyrekcji Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Saturn” – właściciela kopalni, dziś obiekt prywatny./ The unique architecture of the head office of the Mining- Industrial Company- 'Saturn'- of the mine owner, at present- private possession

Kopalnia Saturn, ok. 1910. The Saturn coal mine, about 1910.

Dom Ludowy „Sokolnia” w dzielnicy Piaski,
nieistniejący, lata 20. XX w.
The Folk House 'Sokolnia' in the district Piaski,
non-existent, the twenties of the 20th century

W parku Jordan.
In the Jordan's Park.

המאה הי"ט ותחילת המאה העשרים הביאו עימן שגשוג כלכלי רב, זאת בעיקר הודות לתחילת עבודת הכרייה במכרות הפחם בזגלמביה דומברובסקי. הדבר הביא לפיתוח מואץ של תעשיית עיבוד הפחם. מכרות פחם, כמו 'סטורן' ('Saturn') וצ'לאדז', נבנו באותו זמן, ובכך הפכה צ'לאדז' להיות עיר תעשייתית. עושרה ורווחתה המתפתחות של האוכלוסיה הביאו במקביל לפריחה של תנאי החיים בעיר, כמו ארכיטקטורה, תעשייה זעירה, שירותים, תקשורת ותחבורה וכן הלאה. התקופה נחשבת כ"תור הזהב" של צ'לאדז'. מעבר למכרות, נבנו בעיר בתים רבים, בסגנון בתי מעמד הפועלים באנגליה. הנהר בריניצה הועמד תחת בקרת זרם המים, פארקים וגנים יפהפיים ניטעו בעיר והתשתית העירונית החברתית חוזקה. הוקם אז גם המרכז הקהילתי ובו נוצרה פעילות תרבותית והיסטורית.

באותה תקופה הוקם בעיר מבנה הכנסיה, שהיא אחת הכנסיות הרומיות-קתוליות הגדולות בזגלמביה, ונקראה על שמו של הבישוף והקדוש סטניסלב, פטרונה של העיר והשומר שלה, והיא עומדת יציבה גם כיום ומשקיפה על העיר. הכנסיה בנויה בסגנון ניאו-רומי, פנים המבנה מעוצב בשפע קישוטי, חלונות וויטרז' צבעוניים ו'רוזטות' (עיטורים בצורת שושנה), מלהיבים את הצופה בהם גם כיום.

באותו זמן, באיזור פיאסקי, נבנו בתי פועלים רבים, וכן גם כנסיה על שמה של 'האם האלוהית הנוגה', בהתבסס על סגנון ארכיטקטוני דרום-צרפתי.

מלחמת העולם השנייה הביאה לקהילת צ'לאדז' אירועים דרמטיים. מיד אחר כך, החלה תקופת השלטון הקומוניסטי, והסוציאליזם הדורסני שהביא עמו.

במהלך שנות ההיסטוריה היו אירועים רבים שהשפיעו על מהלך חייה והתפתחותה של העיר צ'לאדז', כמו למשל האירוע שבו בשנת 1228 שבו נסיך אופלה (Opole), הנסיך קז'ימירז' הראשון, העניק את העיר לקלמנס שליט רושצה (Ruszcza) בעל מגן ה"גריפין" ('Gryphon', דמות מיתולוגית בצורת אריה בעל כנפיים), ומאותו זמן הלכה והיתה צ'לאדז' לעיר מבצר חשובה. עובדה זו שהיתה בנויה על הנחות אושרה בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בחלקה העתיק של העיר בשנת 2007. כיכר השוק העירונית הבנויה בסגנון ימי הביניים שמרה על צורתה המקורית עד ימינו אלו, והיא מהווה דוגמא מייצגת של הסגנון הארכיטקטוני של אותו זמן, והיחידה בכל המדינה שלא השתנתה מני אז. ללא צל של ספק, רבים הם הממצאים המעניינים הטמונים עדיין במקום ומחכים לגילויים.

אירוע אחר חשוב בהסטוריה של צ'לאדז' היה שיוכה לנסיכות שביירסקי (Siewiersky) (בשנת 1443), שהיתה תחת שלטונו של הבישוף של קראקוב זביגנייב אולשניצקי.

תפקיד מרכזי ישנו לנהר הסמוך לעיר, בריניצה. סוחרים ובעלי מלאכה היו חוצים אותו בגשרים ובזרם בכדי להגיע העירה. הפונדק המקומי היה תמיד מלא חיים ואורחים, וביום המוקדש לפטרונה של העיר, הלא הוא הקדוש סטניסלב, היו נערכים חגיגות וירידים בעיר.

תהליך מזורז של תכנון ובניית העיר צ'לאדז' התרחש במחצית השניה של המאה הט"ו, ובני העיר מקבלים אז תפקיד משמעותי בפיתוחה של עירם. בניין העיריה המקומית נבנה בסמוך לכיכר המרכזית, כיכר השוק, בתחילת המאה הט"ז, סביבו ובסמוך לו נבנו בתים בעלי קמרונות. במקביל חלה גם התפתחות כלכלית בפאתי העיר, היכן שבעלי המלאכה החזיקו את סדנאותיהם, שם גם היה שוק הבקר, מבשלת שיכר, שלוש טחנות קמח, פונדק ובית המכס. בשנת 1683 מלך פולין יאן השלישי סוביסקי (Sobieski) עם חיל צבאו עשה את דרכו לוינה במטרה לסייע לאוסטרים בהגנה על עירם, ועבר דרך העיר שכן היא שכנה בסמוך לצומת הדרכים המרכזית. אירוע חשוב אחר שהתרחש בהיסטוריה של העיר הוא ההכרזה על צ'לאדז' כעיר, והיותה לאחת הערים העצמאיות בפולין, זכות זו ניתנה לעיר ע"י המלך סטניסלב אוגוסט בשנת 1792, והעיר קיבלה סמל משלה.

Czeladź z lotu ptaka - widok na Będzin - Łagisza / Czeladź - the bird's-eye view - the scenery of Będzin, Łagisza.

כולם עוברים כאן

בכל נסיעה, הן מוורשה לקטוביץ או מקראקוב לוורוצלב, בכל מקרה צריך יהיה לעבור בצ'לאדז'. מאז ומתמיד היתה צ'לאדז' מרכז תעבורה חשוב. צ'לאדז' היא עיר בינונית בגודלה הממוקמת באזור המרכזי של מחוז שלונסק, בקרבת הנהר בריניצה, ובין הערים קטוביץ (Katowice), סוסנוביץ (Sosnowiec) ובנדז'ין (Będzin). צ'לאדז' נחשבת לאחת מבין הערים העתיקות ביותר לא רק בזגלמביה דומברובסקי (Zagłębie Dąbrowskie) אלא גם בפולין כולה, שכן תחילת ייסודה אי שם במאה הי"ג. כיום מתגוררים בה סביבות 35 אלף תושבים.

בשל מיקומה הגיאוגרפי היתה צ'לאדז' למרכז רב-תרבותי ולכור היתוך של תרבויות שונות. פה נפגשו הלכי רוח והשפעות מפולין הקטנה, שלונסק, רוסיה, גרמניה ואפילו גם זו של צרפת (שבאה בעקבות ההשקעות הצרפתיות באזור, במאות הי"ט והעשרים, הקשורות בצמיחתם של מכרות הפחם בחבל ארץ הנקרא פיאסקי, Piaski). השפעה משמעותית על ההסטוריה התרבותית של העיר היתה לתרבות ולמסורת של החברה היהודית, שהתגוררה במספרים גדולים בכל איזור זגלמביה דומברובסקי.

Ulica Kiłińskiego, lata 30. XX wieku.
The Kiłińskiego Street, the thirties
of the 20th century.

סטניסלב (שעיה) וויגודסקי

לאָבי

וכְשֶׁנִסַּע אָבִי לְמַסְעוֹ הָאַחֲרוֹן,
וכְשֶׁנִסַּע עִם אָמָא וְעִם שְׁנֵי בָנָיו,
וְדַאי הָיָה חֲמוּר פָּנִים וְכִתְמִיד עִם קֶמֶט עַל מִצְחוֹ,
כְּסוּף שְׁעָר וּכְפוּף גֵּב כָּאֲזוֹ, כְּשֶׁלֹּאֲחֲרוֹנָה
קָרָא סְפָרִים שֶׁל פּוֹל דֵּה קָרִיף וְשִׁירָתוֹ שֶׁל בִּיאָלִיק,
אֲף אֵל נִכּוֹן הוּא לֹא יָדַע שְׁאוֹמֵר יָחִיד,
כְּדִי לְהַעֲדֵי עַל הֶרְהוּרָיו בְּכַעֲצֵת חַיִּים וּמָוֶת,
כְּדִי לְהַעֲדֵי עַל רַעְבוֹן הַלֵּב וְכֹאֵב הַסֶּבֶל הָאֵלֶם,
שֶׁלְדַבֵּר עָלָיו אֵינִי יָכוֹל, שֶׁלְדַבֵּר עָלָיו אֵין צָרָה,
כָּאלוּ בְּמוֹתוֹ צָנָה עָלֵי מֵתָא הַגְזִים:
חַיָּה וְשִׁתְקָא, וְסָבֵל.

(* סטניסלב (שעיה) וויגודסקי –

(נולד ב-1907 בבנדז'ין, נפטר בתשיעי במאי 1992 בתל אביב). משורר סופר ומבקר ספרות פולני ממוצא יהודי.
מתרגם ספרות גרמנית (ביניהן עבודות של ברכט) ויהודית (ביניהן עבודות של שלום-עליכם ושל אש). בתקופת
מלחמת העולם השנייה היה בגטו בבנדז'ין. בשנים 1943-1945 היה אסיר במחנות הריכוז באושוויץ, אורנבורג
ודאכאו. ב-1968 עלה לישראל.

בין כל השאר, פרסם אוסף פואמות: לחם חוקי (Chleb powszedni, 1934), יומן אהבה (Pamiętnik miłości, 1948),
פואזיה (Poezje, 1950), דרך חורף (Podróż zimowa, לונדון 1975), פרידה (Pożegnanie, לונדון 1979),
מבחר פואזיה דו-לשוני (Wybór poezji, 1987).

כן פרסם מספר גדול של קבצי סיפורים. כמה דוגמאות: בקוטליניה (W kotlinie, 1949), הכיכר הריק
(Pusty plac, 1955), "חמסין" (Upalny dzień, 1960), קונצרט החיים (Koncert żywych, 1961), בחזרה
לאדמה (Powrót na ziemię, 1967) מבחר 'בא מאהבה' בשפה העברית (תל-אביב 1970).

וכן הסיפורים: אחי בליבי (Serca mego rodzeństwo, 1961), פיסקין היה לסופר (Picskin został pisarzem, לונדון 1973)

אלו שהיו, ישנם ויהיו

שוויצר, גרין, צוקרמן, בסרגליק, גלברד – אלו ושמות רבים אחרים, יהודי העיר צ'לאדז', יזכרו ביום הזיכרון הזה המוקדש להם, וזכורים הם ע"י הדור המבוגר יותר של תושבי צ'לאדז'. רק את שמות משפחה נציין, כי לשמות, פנים, כתובות לא יספיק הזמן. אחד אחר השני נזכור, בזמנים ובאירועים שונים – לפעמים משמחים לפעמים טרגיים, בין שאר האוכלוסיה – זה מה שנשאר בזיכרון אנוש. לא נשאר תמונות – ואם כן הם אינן נחשבות, הן נשארו באלבומי המשפחות. אם אי פעם יהיה אפשר להראות אותם לדור הבא, שידעו ויזכרו, שיכבדו את זכרם של אלו שבמשך עשרות שנים השתתפו ביצירת ועיצוב פניה של העיר כפי שהיא עתה.

צ'לאדז' מאז ומתמיד היתה מקום רב תרבותי, עיר ספר, שבה חיו יחדיו פולנים, גרמנים, רוסים, יהודים ואפילו צרפתים, כך גם היו קיימים בה מסורות, מנהגים, ודתות שונות.

כיום, אם נחפש בצ'לאדז' אי אילו שרידים לחברה היהודית, נגלה רק מקום אחד – אנדרטת זיכרון לקיומו של בית כנסת, כל השאר נחרבו ובמקומם נבנו בתי מגורים ומפעלי עיבוד עורות. גבול הגטו, האתר הטרגי של יהודי צ'לאדז', ידוע כיום רק בזיכרונם של האנשים ובשמות הרחובות שלא השתנו: ספוקוינה (Spokojna), קמינינה (Kamienna), ווסקה (Wąska)...

הזיכרון הוא החובה שלנו. לכן הספר הזה. הוא לא המדויק ביותר, כפי שהזיכרון שלנו אינו יכול להיות מדויק. זהו הנסיון הראשון ביוזמת ההוצאה לאור – העירייה – לאסוף ולעבד מידע רב המצוי בפרסומים בכתבים וספרים שונים, להראות תמונות מן הארכיון (ובכך להביא לקשר מחדש עם אותם אנשים שהיו קשורים לעיר צ'לאדז' לפני המלחמה) ועכשוויות.

לכן אנו רוצים ליטול חלק בחידוש מצבות בבית הקברות היהודי הנאה של צ'לאדז', תודות ליזמה של מרמוניק סטאבסקי ורבים אחרים. אנו מודים לאלו העושים במלאכה ודואגים בקביעות ליום הזיכרון הזה ליהודים תושבי צ'לאדז' ובנדז'ין. חשוב היום הזה להיסטוריה של צ'לאדז' ולכלל זגלמביה דומברובסקי.

האירוע בצ'לאדז' מלווה מדי שנה בצעירים מישראל, ההולכים בעקבות שורשיהם, בהדרכתו של אברהם גרין – תחת חסותו של "איגוד יהודי זגלמביה דוברובסקי" – אזרח כבוד של העיר צ'לאדז'.

הספר, שאנו נותנים בידיכם הקוראים נושא את הכותר "שלום" – בעברית זו מילה נושאת משמעויות רבות: כמילת ברכה לקבלת פנים, כמו גם לפרידה, וכן כאיחולי השקט ושלווה גם יחד. אנו מקדישים אותו ליהודי צ'לאדז', ולו יהא כמשאלה לבאות, למבטח ולשלווה.

מרק מרוזובסקי

ראש העיר צ'לאדז'

תודות על העזרה בהכנת הספר נתונות

למר אגיניוש בליז'ניצקי, ראש העיר צ'לאדז' בין השנים 1990-1994,

למר זיגמונט מאחניק, ראש העיר צ'לאדז' בין השנים 1994-1995,

וכן למר מרק מרוזובסקי, לשעבר ראש המחוז של קטוביץ, כיום ראש העיר צ'לאדז'.

לגב' אווה אמברוז', מנהלת הספרייה הציבורית בצ'לאדז',

למר אנטוני קרבצ'יק, יו"ר התאחדות ידידי צ'לאדז'.

למר רישרד לישצ'יק, חבר ההתאחדות,

למר יז'י טרויאק ולמר אדם שידלובסקי ממועצת העיר של בנדז'ין.

תודה על כל הסיוע בהכנת הספר הזה.

המחברת.

שלום. זכרונות יהודי צ'לאדז'

טקסט: וויסלבה קונופלסקה

תרגום לאנגלית: יולנטה חביר-גיי

תרגום לעברית: בעז פש

עריכה: וויסלבה קונופלסקה

תמונות: מרצין בינקוויץ, וויסלבה קונופלסקה, ארקדיוש לאבריבניץ, זביגניב סאביץ', פאבל סטרויניאק, וכן מן האוסף הפרטי של אגניוש בליזניצקי, זיגמונט מחניק ומרתה גייראט

תמונות אויר: יאנוש מוצ'ולסקי

תמונות מן הארכיב של המוזיאון של זגלמביה בבנדז'ין, ארכיבי המשפחות - קטז'ינה החולסקה-אולשבסקה, עיריית צ'לאדז', מכון לאמנות הפולני באקדמיה למדעים בוורשא.

רישומי דיו, עיבוד גרפי וכריכה: טרזה סטרויניאק

מו"ל: מועצת העיר של צ'לאדז' 2008

978-83-925106-2-8 ISBN

כמות: 1000 עותקים

הדפסה: Prodruk, Katowice

וויסלבה קונופלסקה

שלום

זכרונות יהודי צ'לאדז'

צ'לאדז' 2008

וויסלבה קונופלסקה

שלום

זכרונות יהודי צ'לאדז'

